

อธิบายเรื่องของไทย
การปกครองประเทศไทยแต่โบราณ
และ
อักษรานุกรมศิลปากร
หมวดโบราณคดี

กองทัพบก
แรกในงานกฐินพระราชทาน
ณ วัดประยุรวงศาวาส

พ.ศ. ๒๕๐๓

94365

อธิบายเรื่องธงไทย
การปกครองประเทศไทยแต่โบราณ

และ

อักษรานุกรมศิลปากร

หมวดโบราณคดี

พลอากาศเอก หาริน หงสกุล

มอบให้ห้องสมุดรัฐสภา

กองทัพบก

แกวไนงานกรฐินพระราชทาน

ณ วัดประยุรวงศาवास

พ.ศ. ๒๕๐๓

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ก
อธิบายเรื่องธงไทย	๑
บันทึกว่าด้วยการปกครองประเทศไทยแต่โบราณ	๒๕
อักษรานุกรมศิลปากร	
- เมือง	๓๕
- วัด	๕๑

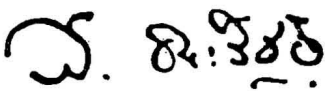
คำนำ

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๓ นี้ กองทัพบกได้รับพระราชทาน
ให้นำผ้าพระกฐินไปทอด ณ วัดประยุรวงศาวาส อำเภอ
ธนบุรี จังหวัดธนบุรี

ในการนี้ ได้มีข้าราชการตลอดจนคนงานในกองทัพบก
โดยเสด็จพระราชกุศล ด้วยการบริจาคทรัพย์ตาม
กำลังศรัทธาของตน ๆ เป็นการแสดงออกซึ่งความเลื่อมใส
มั่นคงในพระบรมพุทธุศาสนา และแสดงออกซึ่งสามัคคี
ธรรมอย่างสูง

อนึ่ง ในการทอดผ้าพระกฐินพระราชทานของกอง
ทัพบกครั้งนี้ สำนักงานเลขานุการกองทัพบกได้เป็นเจ้า
หน้าทอดพิมพ์หนังสือ เพื่อช่วยและเป็นที่ระลึก
ดังที่ได้เคยปฏิบัติมาแล้วในศึกก่อน ๆ โดยได้ติดต่อขอ
ต้นฉบับจากกรมศิลปากร และก็ได้ได้รับความร่วมมือเป็น
อย่างดี ข้าพเจ้าหวังว่าหนังสือฉบับนี้จะเป็นวิทยาทานอำนวย
ประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจเป็นอย่างยิ่ง

ข้าพเจ้าในนามกองทัพบก ขออนุโมทนาในกุศล
จริยาทานบริจาค ของบรรดาข้าราชการตลอดจนคนงานทั้ง
หมด ในกองทัพบกครั้งนี้โดยทั่วถึงกัน และขอขอบคุณ
เจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรที่ได้ให้ความร่วมมือด้วยดีไว้ ณ
โอกาสนี้ด้วย.

จอมพล
(เสถียร ธรรมรักษ์)
ผู้บัญชาการทหารบก

คำนำ

พันเอก จ้านง สังขดุลย์ สำนักงานเลขานุการกองทัพบก ได้แจ้งความประสงค์มายังกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ว่าในการทอดกฐินพระราชทาน ประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๓ กองทัพบกได้รับพระราชทานทอด ณ วัดประยุรวงศาวาส ใครจะพิมพ์หนังสือสำหรับแจกจ่ายในการนี้ และปรารถนาจะพิมพ์หนังสือเรื่องอธิบายเรื่องธงไทยและการปกครองประเทศไทยแต่โบราณ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และอักษรานุกรมศิลปากร หมวดโบราณคดี(เฉพาะเมืองกับวัด) รวมในเล่มเดียวกัน กรมศิลปากรมีความยินดีอนุญาตให้จัดพิมพ์แจกจ่ายได้ตามประสงค์และขออนุโมทนาในกุศลเจตนาทางนี้เป็นอย่างยิ่ง หวังว่าหนังสือนี้จะเป็นที่พอใจของผู้ได้รับทั่วกัน.

กรมศิลปากร

๒๒ กันยายน ๒๕๐๓

อธิบายเรื่องธงไทย

พระนิพนธ์

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕

๓. ตามที่สืบสวนได้ความว่า แต่โบราณมา เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยายังเป็นราชธานีใช้ธงสีต่างๆ เป็นเครื่องหมายสำหรับกองทัพกองละสี ใช้ในเวลาเมื่อจัดกองทัพไปทำสงคราม ส่วนเรือกำปั่นเดินทะเลใช้ธงสีแดงเป็นเครื่องหมาย ยังห้ามธงชาติอย่างเช่นเข้าใจกันทุกวันนี้

๔. ถึงรัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์ ราว พ.ศ. ๒๓๖๐ ถึง พ.ศ. ๒๓๖๖ เมื่อกองทัพตั้งถนอมการศึกที่เมืองสิงคโปร์แล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯ ให้สร้างเรือกำปั่นหลวงขึ้น ๒ ลำ สำหรับการค้าของรัฐบาล คือหาเครื่องศัตราวุธเป็นต้นไปมาในระวางกรุงเทพ ฯ กับเมืองสิงคโปร์และเมืองมาเก๊า เรือทั้ง ๒ ลำนั้นยกธงแดง ธงกษัตริย์เมืองสิงคโปร์บอกให้นายเรือเข้ามากราบทูลว่าเรือทะเลของพวกเรามลายที่ไปค้าขาย ณ เมืองสิงคโปร์ก็ชอบชักธงแดงเหมือนกัน ขอให้พระเจ้าอยู่หัวกรุงสยามใช้ธงอย่างอินเดีย จะได้จัดการรับรองเรือหลวงได้สะดวก ในสมัยนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ช้างเผือกไว้ ๓ ตัว ซึ่งนับถือในประเพณีไทยว่า

เป็นพระเกียรติยศอย่างสูง จึงโปรดฯ ให้ทำรูปข้างตั้งชาวอยู่ใน
วงจักรตั้งชาว ติดไว้กลางชงแดง หมายความว่าพระเจ้าแผ่นดิน
อันมีข้างเผือก (รูปข้างอยู่ในวงจักร ได้เอามาใช้เป็นตราค่าน
หลังเงินเหรียญ ครองรัชกาลที่ ๕) แต่ขงตราข้างอยู่ในวงจักร
ใช้แต่เรือหลวง เรือพ่อค้าไทยยังใช้ชงแดงอยู่อย่างเดิม

๓. ถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๘ ทำหนังสือสัญญาเปิด
การค้าขายกับชาวตะวันตก มีเรือกำปั่นชาวยุโรปและอเมริกา
เข้ามาค้าขายในกรุงเทพฯ กงสุลต่างประเทศก็เข้ามาตั้งอยู่ใน
กรุงเทพฯ เขาซักขงชาติของเขา ความจำเป็นที่จะต้องมีขงชาติ
ของสยามเกิดขึ้นด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวจึงโปรดฯ ให้ใช้ขงข้างที่ประดิษฐ์ขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๒ เป็น
ขงชาติ แต่ให้เอารูปจักรออกเสียด้วยจักรเป็นเครื่องหมายเฉพาะ
สำหรับพระเจ้าแผ่นดิน ให้คงแต่มีรูปข้างเผือกอยู่กลางชงแดง
แล้วทรงประดิษฐ์ขงอื่นอีก ๒ อย่าง อย่างหนึ่งเรียกว่าขงมหา
มงกุฎสำหรับประจำพระองค์ พระเจ้าแผ่นดิน พนขงตั้งแดงเหมือน
ขงชาติ แต่มีพนดขาบอยู่กลาง ในพนดขาบนั้นมีรูปพระมหา
มงกุฎอยู่กลาง กับฉัตร ๒ ข้างเป็นดั่งเหลือง ออกอย่างหนึ่งเรียก
ว่า “ขงไอยราพต” พนแดงเหมือนขงชาติ มีรูปข้าง ๓ เคี้ยว
ตั้งชาวผูกเครื่องย่นแทน มีขงขงคกงบนหลังขง และมีรูปฉัตร

ตั้งข้างหน้าและข้างหลังข้างละ ๔ คัน อยู่กลางของตำหรับรัฐบาล
ด้ายาม

๕. ถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ตั้งพระราชบัญญัติแบบอย่าง
ของชนใหม่ สำหรับใช้ในราชการและแก้ไขเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติม
ต่อมาจนถึงรัชกาลที่ ๖ จึงจะกล่าวต่อไปตามลำดับหมวดขององค์

หมวดธงประจำพระองค์

ธงบรมราชวิฆนมหาสยามินทร์ สำหรับประจำพระ-
องค์พระเจ้าแผ่นดิน พันนอกตั้งแดงพันในสีเขียว กลางมีโล่หัตตรา
แผ่นดินภายใต้มหาพิชัยมงกุฏ และมีเครื่องตั้ง ๒ ชั้นสองข้าง
(อย่างธงพระมหามงกุฎประจำพระองค์รัชกาลที่ ๕) ในโล่หัตตรา
แผ่นดินนั้น ขอบบนรูปข้างไวยราพตสามเศียรพันเหลืองบอกนาม
ด้ายามเหนือ ด้ายามใต้ ด้ายามกลาง ขอบล่างข้างขวานั้นเป็นรูป
ข้างเผือกพนชมพู เป็นนามสัญญาแห่งดาวประเทศ ขอบล่างข้าง
ซ้ายนั้นเป็นรูปกฤษคดและตรง ๒ อัน ไขว้กันพันตรง บอก
สัญญานามมลายประเทศ และมีแท่นรองโล่หัตตราและเครื่องตั้ง ๒ ชั้น
พันเหลือง รวมสัญญานามทหมายเหล่านทงต้น จึงเป็นบรมราช
วิฆนมหาสยามินทร์ สำหรับใช้ในเรือพระที่นั่ง และชักขนบน
เสาในพระบรมราชวัง

ถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ โปรด ฯ ให้เปลี่ยนนามเรียกว่า “ขงมหา
ราช” ได้ใช้ต่อกันถึงรัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ พระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ฯ ให้สร้าง

ขงมหาราชใหญ่ พันธ์เหลือง กว้าง ๓ ส่วน ยาว ๓ ส่วน
ที่ศูนย์กลางมีรูปครุฑพ่าห์สีแดงสำหรับใช้ประจำพระองค์ เมื่อ
นายทหารคลี่เชิญไปในกระบวนใด เป็นที่หมายว่าพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวเสด็จโดยกระบวนนั้น หรือชักขนในทแห่งใด ก็เป็น
ที่หมายว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ ณ ที่นั้น ถ้า
ประทับอยู่ในเรือพระที่นั่งหรือเรือลำหนึ่งลำใด ให้ชักขงมหาราช
ใหญ่ขึ้นไว้ที่ยอดเสาใหญ่เป็นเครื่องหมาย

ในคราวเดียวกันได้ทรงสร้าง ขงประจำพระองค์ขึ้นอีก ๒
อย่าง อย่าง ๓ เรียกว่า

ขงมหาราชน้อย เป็นคู่กับขงมหาราชใหญ่ ตอนต้นมี
ลักษณะและสัณฐานเหมือนกับขงมหาราชใหญ่ กว้างไม่เกิน ๖๐
เซนติเมตร และมีชายต่อสีขาว แสดงเป็นรูปขงยาวเรียวปลาย
รวมทงขงกว้างข้างต้น ๓ ส่วน ข้างปลายกึ่งส่วน ยาว ๓๕ ส่วน
ชายตัดเป็นแฉกรูปหางนกแซงแซว ดักเพียงส่วนที่ ๒ แห่งด้านยาว
สำหรับชักขนที่เสาใหญ่ในเรือพระที่นั่งหรือเรือลำหนึ่งลำใด เช่น

ของมหาราชาใหญ่ แต่ถ้าวเฒาโตโปรดเกล้าฯ ให้ชักของมหาราชน้อย
แทนของมหาราชาใหญ่แล้ว ห้ามมิให้เจ้าหน้าที่ยังสดุดถวายเป็น
อีกอย่าง ๓ เรียกว่า “ของพระกระบี่ชู และของพระครุฑ
พาหุห้อย”

ของกระบี่ชุนน มรูปวานรทรงเครื่องบนพนักผัวแดงและของ
พระครุฑพาหุห้อยประดับบนพนักผัวเหลืองโปรดฯ ให้สร้าง
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ คราวเสด็จไปสมโภชพระปฐมเจดีย์ และ
พระราชมนเทียร ณ พระที่นั่งสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม
ราษฎรซุกได้แผ่นสัมฤทธิ์รูปกระบี่ ๓ รูป ครุฑ ๓ คู่กัน เป็นของ
ประจำของชัยสำหรับกษัตริย์แต่โบราณ เจ้าพระยาศรีวิชัยสุนทร
(ชม สุนทรราช) เมื่อยังเป็นพระยาสุนทรบุรี สมุหเทศาภิบาล
มณฑลนครชัยศรี นำชนทูลเกล้าฯ ถวาย จึงโปรดฯ ให้ประกอบ
เป็นของพระกระบี่ชู และของพระครุฑพาหุห้อย สำหรับนาย
ทหารเชิญนำเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนราบ ของกระบี่ชู
ไปข้างขวาของพระครุฑพาหุห้อยไปข้างซ้าย หรือเสด็จพระราชดำเนิน
โดยกระบวนรถพระที่นั่ง มีนายทหารเชิญชนมานำหน้าข้างขวา
และข้างซ้ายอย่างกระบวนราบ

ธงราชสีน พนออกสีแดงกว้าง ๓๐ ส่วน ยาว ๓๕ ส่วน ชาย
ตัดเป็นแฉกรูปอย่างหางนกแซงแซว ดัดเพียงส่วนที่ ๔ แห่งด้าน

มหาพิชัยมงกุฏ เครื่องสูงแทนและพนาเงินแทนน สำหรับชก
 ขนทเสาใหญ่ในเรือรบและเรือพระที่นั่ง ซึ่งราชตระกูลพระองค์
 นั้นได้เสด็จไปโดยอิสริยยศทางราชการ เป็นที่หมายว่าราชตระกูล
 นั้นอยู่บนเรือรบหรือเรือพระที่นั่งด้านน ซึ่งเขาวราชชนเฉพาะไซ
 ได้แต่พระบรมราชเทวี พระราชเทวี พระราชโอรสพระราชธิดา
 ของพระเจ้าแผ่นดินและพระบรมวงศ์กรมสมเด็จพระ กรมพระ กรม
 หลวง กรมขุน กรมหมื่น และพระองค์เจ้าในพระบรมมหาราชวัง
 เป็นคน ซึ่งมราชอิสริยยศสมควรที่จะรับเสด็จอย่างหลวง ใน
 เรือรบทหารยืนเพลาและยิงเสด็จ ๒๑ นิต ทหารบกยืนแถวคดขง
 จุฑาธงชัยพิชัย ขงชัยเฉลิมพล แคร่เบ้าเพลิงสุวรรณเสด็จพระบารมี
 ถวายคำนับเป็นเกียรติยศ ราชตระกูลนอกนั้นถ้ามีราชการต้อง
 ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตเป็นพิเศษก่อนจึงจะไซได้
 ขงนได้ไซต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ โปรดฯ ให้เลิก และทรง
 สถาปนาขงเขาวราชชนใหม่ พนัสขาว กว้าง ๕ ล้วน ยาว ๖
 ล้วน เครื่องหมายกลางขงเหมือนอย่างขงมหाराช เว้นแต่เครื่อง
 สูง ๒ ข้างโล่ห้เป็น ๕ ขน ไซเป็นขงเครื่องหมายเฉพาะพระองค์
 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฏราชกุมาร สำหรับชกขนบนเสา
 ใหญ่ในเรือพระที่นั่งหรือเรือรบดำใดดำหนึ่ง ซึ่งสมเด็จพระบรม
 โอรสาธิราชมกุฏราชกุมาร เสด็จโดยพระราชอิสริยยศเป็นที่
 หมายให้ปรากฏว่าได้เสด็จอยู่ในเรือด้านน

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ โปรดฯ ให้เปิดย่นของ
 เยาวราชเป็นชองเยาวราชใหญ่ สำหรับใช้เป็นเครื่องหมายใน
 พระองค์สมเด็จพระเยาวราชพจนอกตั้งขาบ กว้าง ๓ ส่วน ยาว ๓
 ส่วน พนในตั้งเหลือง กว้างยาวกึ่งส่วนของพจนอก ทิศนัยกลาง
 พนในมรดกพรทพาคัดแดง สำหรับชักขนบนเส้าใหญ่ในเรือพระ-
 ทงหรือเรือตาหนังกาโด ซึ่งสมเด็จพระเยาวราชเสด็จโดย
 อัครียยศ เป็นทหมายให้ปรากฏว่าได้เสด็จอยู่ในเรือลำนั้น และ
 ทรงสร้าง

ธงเยาวราชน้อย เพมขนสำหรับใช้เป็นเครื่องหมายใน
 พระองค์สมเด็จพระเยาวราช คือ ตอนต้น มีลักษณะต้นฐาน
 เหมือนธงเยาวราชใหญ่ กว้างไม่เกินกว่า ๖๐ เซนติเมตร มีชาย
 ต่อตั้งขาวแดงเป็นรูปธงยาวเรียวปลาย รวมทงชงกว้างข้างต้น ๓
 ส่วน ข้างปลายกึ่งส่วน ยาว ๑๕ ส่วน ชายตัดเป็นรูปหางนก
 แฉงแซว ตกเพียงสองท ๒ แห่งคานยาว สำหรับใช้แทนธง
 เยาวราชใหญ่ ในขณะที่ใช้ขน ห้ามมิให้เจ้าหน้าที่ของสถุ
 ถวายค่านับ

ธงพระวราชชาบาแห่งพระเยาวราช พนตั้งขาบ มีรูป
 เครื่องหมายเหมือนกับธงเยาวราช แต่ตัดชายเป็นแฉกรูปอย่าง

หางนกแขงแซด สำหรับพระองค์พระวรวงษาษาแห่งมกุฏราชกุมาร
ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้ทรงสร้าง

ธงพระวรวงษาษาแห่งพระเขาวราชใหญ่ เหมือนกับธง
เขาวราชใหญ่ แต่ตัดชายเป็นแฉกรูปอย่างหางนกแขงแซดสำหรับ
ประจำพระองค์พระวรวงษาษาแห่งพระเขาวราช และได้ทรงสร้าง

ธงพระวรวงษาษาแห่งพระเขาวราชน้อย เหมือนกับธง
เขาวราชน้อย ผิดกันแต่ชายเป็นสีแดง สำหรับใช้แทนธงพระว
รวงษาษาแห่งพระเขาวราชใหญ่ ในขณะที่ใช้ธงนี้ ห้ามมิให้มีการ
ยิงสลุดถวาย

ธงราชวงศ์ฝ่ายหน้า พันธุ์ชาบ กลางมีโล่หัตตราแผ่นดิน
เบื้องบนแห่งโล่หัตตราจักรไขว่กัน และมีหมามงกุฎสวมบนจักร
กว้าง ๕ ส่วน ยาว ๖ ส่วน สำหรับชักบนเสาใหญ่ในเรือพระที่นั่ง
หรือเรือลำหนึ่งลำใด ซึ่งพระราชวงศ์องค์ใดองค์หนึ่งเสด็จโดย
อิสริยยศทางราชการ พระราชวงศ์ผู้ซึ่งจะใช้ธงนี้ได้เฉพาะแต่
พระราชวงศ์ผู้ใหญ่ ซึ่งมีอิสริยยศสมควรที่จะรับสลุดอย่างหลวง
๒๓ นิต ในเรือรบมัทหารย่นบนเพลาใบ และทหารบกยื่นแฉดกค
ธงชัย แครททำเพลงสรรเสริญพระบารมีถวายค่านับเป็นเกียรติยศ
พระราชวงศ์อนมอิสริยยศค่างานัน นับว่าเป็นพระราชวงศ์ผู้น้อย

ถ้ามีราชการไป ต้องได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตเป็น
พิเศษก่อนจึงจะใช้ขงนได้

ถึงรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๕๔ โปรด ฯ ให้สร้าง

ธงราชวงศ์ใหญ่ฝ่ายหน้า พันธุ์ขาว กว้าง ๑ ส่วน ยาว
๑ ส่วน ที่ศูนย์กลางมีวงกลมสีแดงเด่นชัดศูนย์กลางวงกลม
มีขนาดเท่ากึ่งส่วนกว้างของธง ภายในวงกลมมีรูปครุฑพ่าห์
สีแดง ใช้เป็นเครื่องหมายสำหรับพระราชโอรสในสมเด็จพระ-
เจ้าอยู่หัว ไม่ว่ารัชกาลใดๆ เสด็จในเรือนั้นโดยพระราชอิสริยยศ
และทรงสร้าง

ธงราชวงศ์น้อยฝ่ายหน้า ตอนต้นมีลักษณะและสีฐาน
เหมือนกับธงราชวงศ์ใหญ่ฝ่ายหน้า กว้างไม่เกิน ๖๐ เซนติเมตร
มีชายธงสีขาวแปลงเป็นรูปธงยาวเรียวปลาย รวมทงธงมีขนาด
กว้างข้างต้น ๑ ส่วน ข้างปลายกึ่งส่วน ยาว ๑๔ ส่วน ชายตัด
เป็นแถบรูปหางนกแซงแซว ดึกเพียงส่วนที่ ๒ แห่งด้านยาว
ใช้สำหรับแทนธงราชวงศ์ใหญ่ฝ่ายหน้า ในขณะที่ใช้ห้ามมิให้
เจ้าหน้าที่ยงต์สุดท้าย

ธงราชวงศ์ฝ่ายใน พันธุ์ขาว รูปเครื่องหมายภายในธง
เหมือนกับธงราชวงศ์ฝ่ายหน้า แต่ตัดชายเป็นแถบรูปหางนก

แขวงแขวง โปรดฯ ให้สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒
สำหรับพระราชวงศ์ฝ่ายใน

ถึงรัชกาลที่ ๖ โปรดฯ ให้เปลี่ยนเครื่องหมายภายในของ
ราชวงศ์ฝ่ายในเป็นรูปครุฑพ่าห์สีแดง เหมือนกับของราชวงศ์ใหญ่
ฝ่ายหน้า ผิดกันแต่ผู้ชายเป็นแฉกรูปหางนกแขวง แฉกใช้เป็น
เครื่องหมายสำหรับพระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไม่ว่าจะ
รัชกาลใดๆ เด็ดจันในเรื่องนี้โดยพระอิสริยยศ และทรงสร้าง

ของราชวงศ์น้อยฝ่ายใน เหมือนกับของราชวงศ์น้อยฝ่าย
หน้า ผิดกันแต่ชายหญิงเป็นสีแดง ใช้สำหรับแทนของราชวงศ์ใหญ่
ฝ่ายใน ในเวลาที่ใช้ห้ามมิให้มีการยิงสลุดถวายคำนับ

หมวดของแผ่นดิน

ธงจุฬาราชรูปตัวยี่ คือราชธงสำหรับรัฐบาลสยาม พน
สีแดง มีรูปช้างโอยราพตสามเศียรทรงเครื่องยืนแท่น มีบุษบก
และเครื่องสูง ๗ ชั้น ๔ องค์ ในกลางบุษบกมีอักษร จ ป ร
(จุฬาลงกรณ์บรมราชาธิราช) ไขว่กัน เป็นพระนามาภิไธยใน
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีจุลมงกุฏ นัย
หนึ่งว่าพระเกี้ยวยอดอยู่บนอักษรพระนาม (ที่หมายพระนามาภิไธย
ในบุษบกนั้นเปลี่ยนตามรัชกาล) สำหรับใช้ชักขึ้นในพระนคร

เวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง และใช้เป็นราชรถสำหรับพุดหลวงที่เรียกว่าทหารกรมต่างๆ ถ้าทหารกรมหนึ่งกรมใดจะไปราชการสงคราม แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้เสด็จพระราชดำเนินในกองนั้น ต้องใช้ของเป็นเครื่องหมายสำคัญแทนพระองค์ หรือเวลาที่ออกขึ้นแถวรบเสด็จ หรือเจ้านายต่างประเทศให้เป็นเกียรติยศ ของนี้ใช้ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ จึงโปรดฯ ให้กดบใช้ของสำหรับรัฐบาลสยามอย่างรัชกาลที่ ๔ และให้เรียกนามว่า "ธงไชยราพต"

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ทรงสถาปนาธงแผ่นดินเพิ่มชนิดใหม่ออกอย่างหนึ่ง เรียกว่า

ธงมหาไชยยนตธวัช พนนอกตั้งแดง พนในสีดำ กลางมีพานแว่นฟ้าสองชั้นรองวชิราวุธ มณฑล ๕ ชั้นสองข้าง เหตุที่สร้างธงนี้ ทรงพระราชปรารภว่ารูปครุฑสามฤดูหุ้มทองของโบราณที่ขุดได้ ณ ตำบลโคกพระในนครศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลปราจีนได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเมื่อเสด็จถึงเมืองปราจีนในวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ นั้น เป็นโบราณวัตถุซึ่งสันนิษฐานว่าจะเป็นยอดธง สำหรับนำทัพของพระราชา-

ธิปไตยในสมัยโบราณ การที่มีผู้นำมาทูลเกล้าฯ ถวาย ก็นับว่าเป็น
 สิ่งประกอบด้วยสวัสดิมงคลและรุ่งโรจน์ชัชวาลย์ อันเป็นขงสำคัญ
 สำหรับประจำกองทัพภคิน ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระ
 พระบรมชนกนาถได้โปรดฯ ให้สร้างขลุ่ยและบรรเจ็ดนั้พระเจ้าแก้ว
 พระราชทานไว้เพื่อประจำกองทัพภคินมาเป็นประเพณี อนึ่งดงาม
 สมควรที่จะทรงปฏิบัติตามเยี่ยงสมเด็จพระบรมชนกนาถ จึง
 โปรดฯ ให้ซ่อมแซมครุฑโบราณนนโห่งดงาม เพื่อดิตบทยอด
 คันขง และโปรดฯ ให้ปักขงเป็นขงเป็นดงอย่างพระราชบัญญัติ
 ประจำพระองค์บนพนักาทบนพนักแดงอกขงหนึ่ง พระราชทาน
 นามว่า “ ขงมหาไพชยนต์ชวช ” ตามนามแห่งขงท้าวอมรินทร์รา
 ชีราช ซึ่งได้ใช้นามเทพเสนาไปปราบอสูรเหล่าร้ายพ่ายแพ้แต่
 พระบารมี ไซ้เป็นขงสำคัญประจำกองทัพภคินเพิ่มเขากขงหนึ่ง
 อย่างรุ่งโรจน์ชัชวาลย์โดยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว

หมวดขงประจำขง

ขงประจำกองทัพภคิน พนแดงขอมมีจักรดี่ขาวสามด้าน
 กดงเป็นรูปตราแผ่นดิน โปรดฯ ให้สร้างขลุ่ยในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๒๗ และได้พระราชทานแก่กองทัพภคินขงจวมพลเจ้าพระยา

สุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เมื่อยังเป็นนายพันเอก เจ้า
หมื่นไวยวรนาถ ตำแหน่งแม่ทัพได้ใช้ขงนงนำทัพไปปราบฮ่อ ซึ่ง
เข้ามาก่อการจลาจลในเขตหัวพันห้าทางหกและสิบสองปันนา เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๒๘ ภายหลังพระราชทานนามขงนงว่า "จุฑาธุชชิบไทย"
ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ โปรดฯ ให้สร้างกรมหาไฟพยนต์
ชวช พนออกัสแดง พนในัสดำ กลางมรูปพานแฉ่นฟ้าสองชั้น
รองวชิราวุธ มีเครื่องสูง ๕ ชั้นข้างละ ๑ องค์ ดังได้กล่าวมา
แล้วในหมวดของสำหรับแผ่นดิน ก็ไม่ได้เลิกถอนขงจุฑาธุชชิบไทย
ยังคงใช้ต่อมา

ขงประจำกองทหารบก โปรดฯ ให้สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๕
พนออกัสแดง พนในัสขาว กลางมีมหาพิชัยมงกุฎและเครื่อง
สูง ๗ ชั้นสองข้าง ดังได้กล่าวมาแล้วในหมวดของประจำพระองค์
ใช้เป็นขงประจำกองทหารพระองค์บนทองปราชัย ซึ่งได้มีอยู่แล้ว
แต่ในรัชกาลที่ ๓ กอง ๓ กองทหารรักษาพระองค์บนปลายหอก
ชาหดวงเดิม ซึ่งได้ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ กอง ๓ กองทหาร
หน้าซึ่งได้ตั้งขึ้นในคราวเดียวกันนกอง ๓ กองทหารบันใหญ่ซึ่ง
ได้ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ กอง ๓ กองทหารดอมวงซึ่งได้ตั้งขึ้น
เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๗ กอง ๓ และกองทหารอย่างยุโรปซึ่งได้ตั้งขึ้น
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๕ กอง ๓ รวม ๖ กอง ใช้ในเวลาเมื่อเสด็จ

ประทับอยู่ในพระนคร แต่ถ้ามิได้เสด็จประทับอยู่ในพระนครแล้ว
ถ้ากองทัพมีการจำเป็นที่จะต้องใช้ขังประจำกอง ไปรด ฯ ให้
ใช้ขังสำหรับแผ่นดินรูปร่างไอยราพต ตามเคี้ยวทรงเครื่องยื่น
แทนหันหน้าไปข้างใต้ มีบุษบกทรงอุณาโลมภายในตั้งอยู่บน
หลัง มีเครื่องสูง ๗ ชั้น อยู่หน้าหลังข้างละ ๒ องค์ ดังกล่าว
มาแล้วในหมวดของสำหรับแผ่นดิน เป็นขงประจำกองแทนขง
สำหรับพระองค์

ถึงรัชกาลที่ ๕ ไปรด ฯ ให้เปลี่ยนขงสำหรับประจำพระองค์
ใหม่ ใช้ขงพนักอกสีแดง พนักในสีเขียว กลางเป็นรูปโล่หัตถ์รา
แผ่นดิน มีจักรไขว่กันอยู่บนโล่ มีมหาพิชัยมงกุฎสวมอยู่บนจักร
มีเครื่องสูง ๗ ชั้นสีของข้าง ดังกล่าวมาแล้วในหมวดของประจำ
พระองค์แทน ส่วนขงสำหรับแผ่นดินคงใช้ขงไอยราพตอย่าง
รัชกาลที่ ๔ ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๓๒ ไปรด ฯ ให้เปลี่ยนตราขง
ประจำกองทหารบกต่าง ๆ ที่ใช้อยู่ในเวลานั้นเป็นขงตราแผ่นดิน
บนพนักแดง ได้พระราชทานแก่กองทหารเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ คือ
กองทหารม้าใน (ม้าหลวง) ๑ กองทหารปืนใหญ่นอก (ปืน
ใหญ่หลวง) ๑ กองทหารราบในมหาดเล็ก ๑ กองทหารราบนอก
รักษาพระองค์ ๑ กองทหารราบนอกด้อมวัง ๑ กองทหารราบ
นอกฝัฟาย ๑ รวม ๖ กอง

ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ เมื่อทำการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
โปรดฯ ให้เปลี่ยนธงประจำกองทหารบกใหม่ ใช้ธงรูปช้างเผือก
ทรงเครื่องยืนแท่นบนพนักแดง ทูมของข้างบนหน้าข้างมีอักษร
พระบรมนามาภิไธยย่อ จ. ด. เสด็จออก ป. ด. ฟ้าเงิน ร. ด. แดง
และมีรัศมีและจุฬามงกุฎเสด็จออกอยู่เบื้องบน เป็นธงประจำกอง
ทหารบก กรมต่าง ๆ รวม ๓๒ กอง

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ โปรดฯ ให้เปลี่ยนธง
ประจำกองทหารบกใหม่ ใช้ธงรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น
บนพนักแดง ทูมของข้างบนหน้าข้างมีอักษรพระบรมนามาภิไธย
ย่อ จ. ป. ร. ด. ฟ้าเงิน มีรัศมีและมหาพิชัยมงกุฎเบื้องบนเสด็จ
ได้พระราชทานแก่ทหารบกกองต่าง ๆ เมื่องานพระราชพิธีบรม
ราชาภิเษก

หมวดของตำแหน่ง

ธงจอมทัพบก มีรูปพระศิวะและพระแสงกระบี่ไขว้กัน มี
จักรและมหาพิชัยมงกุฎสีขาว บนพนักแดง สี่ข้างในรัชกาลที่ ๖
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ สำหรับตำแหน่งจอมทัพบก

ธงราชทูต ใช้ธงช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่นบนพนักแดง
ทูมของข้างบนหน้าข้างมีโล่ที่ตราแผ่นดิน และมีจักรมีมงกุฎ

สำหรับราชทูตสยามประจำต่างประเทศ และข้าหลวงใหญ่ไปราชการพิเศษ ซึ่งผู้ได้รับราชการนั้นอยู่ในสถานตำแหน่งผู้แทนพระองค์ พระเจ้าแผ่นดินหรือผู้แทนรัฐบาลจึงจะใช้ได้ เป็นที่หมายยศของผู้ที่รับราชการนั้น ชกชนทเส้าหน้า

ถึง พ.ศ. ๒๔๕๔ ในรัชกาลที่ ๖ โปรดฯ ให้เปลี่ยนรูปโล่ที่ตราแผ่นดินและจักรมังกุฎในธงราชทูตเป็นรูปครุฑกางกรมีหามังกุฎในวงกลม

ธงกงสุลสยาม ใช้ธงช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น ที่มุมธงข้างบนหน้าขางมีโล่ที่ตราแผ่นดินสำหรับตำแหน่งกงสุลสยามประจำต่างประเทศในคราวเดียวกับที่โปรดฯ ให้เปลี่ยนเครื่องหมายในธงราชทูตนั้นก็โปรดฯ ให้เปลี่ยนเครื่องหมายในธงกงสุลเป็นรูปครุฑกางกรในวงกลมด้วย

ธงผู้ว่าราชการเมือง ใช้ธงช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่นบนพนักแดง ที่มุมธงข้างบนมีวงกลมขาว โต ๓ ใน ๔ ส่วนของด้านกว้างแห่งธงนั้น ในกลางวงกลมมีตราตำแหน่งของผู้ที่ไปราชการนั้น

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ โปรดฯ ให้ใช้ธงนี้สำหรับหมายตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา มีเครื่องหมายใน

วงกลมเป็น ๕ ช่อง ช่องบนเป็นรูปปราสาท ภายในมีพานแว่น
 พารองตั้งชกษณาวัตร หลังปราสาทมีรูปต้นหมัน ช่องกลาง
 ข้างขวารูปอ่างทอง ข้างซ้ายรูปเขาแก้ว ช่องล่างข้างขวารูป
 ดิ่งหมอบบนแทน ข้างซ้ายรูปศร ๓ เด็ม ถ้าเป็นผู้ว่าราชการ
 เมือง ก็ให้ใช้ตราตามเมืองนั้น ๆ ในวงกลมด้วย

ทรงเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ พันธุ์ชาบกลางมีรูปส้ม
 ไขว้กับจักรสีเหลืองข้างบนมีหมามงกุฏ โปรด ฯ ให้สร้างขึ้นใน
 รัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ สำหรับตัวเสนาบดี หรือรองเสนา
 บดีกระทรวงทหารเรือ เมื่อชกชนบนเส้าใหญ่ในเรือดำใตให้พึง
 เข้าใจว่าเสนาบดีหรือรองเสนาบดีกระทรวงทหารเรือได้อยู่ในเรือ
 ดำนั้น ถ้าแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ ส้มเด็จพระอัคร
 มเหสีองค์ ส้มเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฏราชกุมารองค์ ไต่
 ประทับอยู่ในเรือหลวงดำหนึ่งดำใตอันได้ชักของมหाराช ขงราชัน
 หรือขงเขาวราชชนไว้บนเส้าใหญ่ และได้ชักของเสนาบดีไว้บนเส้า
 หน้าด้วยแล้ว ก็ให้เจ้าหน้าที่ในเรือรบและบ้อมทงปวงยิงสลุด
 ตามประเพณี ถ้ามีแต่ขงมหाराช หรือขงราชัน หรือขงเขาวราช
 ชกชนบนเส้าใหญ่ ไม่มีขงเสนาบดีบนเส้าหน้า ห้ามการยิงสลุด
 ทกหน้าท

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ โปรด ฯ ให้ใช้ธงเป็น
 เครื่องหมายสำหรับตัวเสนาบดีกระทรวงทหารเรือชกชนไว้ ณ ท

ทำการของเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ และใช้ชกชนททยอดเสนา
ใหญ่ในเรือ เป็นเครื่องหมายว่าเสนาบดีกระทรวงทหารเรือได้
อยู่ในเรือจ่านั้น และในเวลาชกขงมหาราชใหญ่ หรือขงราชัน
ใหญ่ชนทเสนาใหญ่เรือดำโด ให้ชกขงเสนาบดีคนชนทเสนาหน้า เรือ
จ่านั้นด้วยเสมอไป

ธงหมายยศ

ธงจอมพลเรือ ใช้ขงข้างเผือกทรงเครื่องย่นแทนบนผ้า
ดำ ข้างหน้าข้างมรูปส้มไขว้ ๒ คัดกับมหามงกุฎสี่เหลี่ยม
ทรงสร้างชนในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ โปรด ๑ ให้ใช้
สำหรับหมายตำแหน่งยศจอมพลเรือ ถ้าใช้ในเรือใหญ่ให้ชกชน
ที่เสนาใหญ่

ธงเกตุ เป็นรูปข้างเผือกทรงเครื่องย่นแทนบนพณผ้าดำ
สำหรับหมายยศแม่ทัพเรือ ตำแหน่งนายพลเรือเอกชกชนทเสนา
ใหญ่ ตำแหน่งนายพลเรือโทชกชนทเสนาหน้า ตำแหน่งนายพล
เรือตรี ชกชนทเสนาท้าย ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ โปรด ๑ ให้เรียก
ว่า “ธงฉาน” สำหรับนายพลเรือเอกชกชนทเสนาท้าย ต่อมาถึง
พ.ศ. ๒๔๕๐ โปรด ๑ ให้เรียกว่า “ธงฉาน” สำหรับนายพลเรือ
เอกชกชนบนเสนาใหญ่ สำหรับนายพลเรือโท เพิ่มรูปจักรดำขาวที่

มุมของข้างหน้าข้างจักร ๓ ซีกชนบนเส้าหน้า สำหรับนายพลเรือตรี
เพิ่มจักรสี่ข้างมุมบนมุมล่างหน้าข้าง ๒ จักร ซีกชนบนเส้า
หลัง หรือถ้าเป็นเรือ ๒ เส้าซีกชนบนเส้าหน้า

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ โปรดฯ ให้ใช้ธงพื้น
สีขาว กลางมีรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่นหน้าเข้าข้างเส้าไม้
จักร เรียกว่า “ธงฉาน” สำหรับซีกหน้าเรือหลวงทั้งปวง ซึ่ง
เป็นเรือพระที่นั่งหรือเรือรบ ในขณะที่อยู่ในราชการ ถ้าซีกชน
ที่ปลายพรวนเส้าหน้าเรือดำโต เป็นเครื่องหมายว่าเรือดำนั้นเป็น
เรือยามประจำอ่าวและใช้เป็นธงประจำกองดำหรับกองทหารเรือ
เวลาชนบกด้วย

ส่วนของฉานที่มีจักร เรียกว่า “ธงนายพลเรือ” ไม่มีจักร
สำหรับยศนายพลเรือเอก ซีกชนที่เส้าใหญ่ มีจักรดวง ๓ ข้าง
มุมบน สำหรับยศนายพลเรือโท ซีกชนเส้าหน้า มีจักร ๒ จักร
ข้างมุมบนแต่ละข้าง สำหรับยศนายพลเรือตรี ถ้าเรือ ๓ เส้า ให้
ซีกชนที่เส้าหลัง ถ้า ๒ เส้าให้ซีกชนที่เส้าหน้า

ถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ โปรดฯ ให้แกธงชาติเป็นพื้นสีแดงกลาง
มีรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่นหันหน้าเข้าหาเส้า สำหรับใช้เป็น
ธงราชการ ส่วนของค้ำชายใช้สำหรับข้าราชการชนที่เป็นชาติชาว
สยามทั่วไป เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดกว้าง ๓ ส่วน ยาว

ส่วนครึ่ง มีแถบขาว ๒ แถบ กว้าง ๓ ใน ๖ ส่วนของวง ทาบ
 ภายในติดตามยาวห่างจากขอบล่างและบน ๓ ใน ๖ ของส่วนกว้าง
 แห่งวงได้ใช้ย้วยหนึ่งถึง พ.ศ. ๒๕๖๐ ทรงพระราชดำริว่าชนชาติ
 สยามซึ่งได้ประดิษฐ์ขึ้นใหม่นั้นยังไม่เป็นสง่างามพอ สำหรับประ-
 เทศ สมควรที่จะเพิ่มสีน้ำเงินแก่เขากัดหนึ่งให้เป็น ๓ สี ตาม
 ลักษณะของชาติของนานาประเทศที่ใช้ย้วยโดยมากนั้น และสีน้ำเงิน
 ก็เป็นสีประจำพระชนมวารเฉพาะพระองค์ด้วย จึงโปรดฯ ให้
 แก่ธงชาติสยามเป็นรูปสี่เหลี่ยมรีขนาดกว้าง ๒ ส่วน ยาว ๓ ส่วน
 มีแถบสีน้ำเงินแก่กว้าง ๓ ส่วน ซึ่งแบ่ง ๓ ของขนาดกว้างแห่งวง
 อยู่กลาง มีแถบขาวกว้าง ๓ ส่วน ซึ่งแบ่ง ๖ ของขนาดกว้าง
 แห่งวงข้างตะแถบ และมีแถบสีแดงกว้างเท่าแถบขาวประกอบขึ้น
 นอกอีกข้างตะแถบ ให้เรียกนามว่า “ธงไตรรงค์” สำหรับใช้
 ชกชนในเรือพ่อค้าทางทะเลและในที่ต่าง ๆ ของเจ้าอาณานิคมที่เป็น
 ชาติชาวสยามทั่วไป ส่วนธงพยับแดง กลางมีรูปช้างปัดยอย ซึ่ง
 ใช้เป็นธงชาติสยามมาแต่ก่อนนั้นให้ยกเลิก

ในคราวเดียวกันนี้ได้โปรดฯ ให้แก่ธงฉานเหมือนธงไตร-
 รงค์ แต่มีรูปส้มโอไว้กับจักร และมีรูปพระมหามงกุฎสี่เหลี่ยม
 อยู่เบื้องบนตรงกลางพยับด้วย

ขงหางแขงแซว ข้างค่นพนแดง กตางเป็นวงจกรด้ชาว
 ๔ ดวง ข้างปตายหางแขงแซวณนมด้ชาบ สำหรับหมาย
 ตำแหน่งยศนายพลเรือเอก ตำแหน่งยศนายพลเรือโทม้จกร ๓
 ดวง ตำแหน่งยศนายพลเรือตรีม้จกร ๒ ดวง ตำแหน่งยศ
 นายพลเรือจตุความ้จกรดวง ๑ ชกชนทเส้าใหญ่

ถึง พ.ศ. ๒๔๔๐ โปรด ฯ ให้ใช้ขงฉานคัตตชายเป็นแฉก
 อย่างรูปหางนกแขงแซวแทน เรียกว่าขงหางแขงแซวรับช้ว
 สำหรับชกชนบนเส้าใหญ่เป็นทหมายว่านายพลเรือจตุวาอยู่ในเรือ
 นน ใช้ต่อมาจนถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ โปรด ฯ ให้
 ด้สร้างขงนายพลเรือเหมื่อนกับขงฉาน เป็นเครื่องหมายตำแหน่ง
 ยศนายพลเรือเอก ถ้าใช้ในเรือให้ชกชนทเส้าใหญ่ ถ้าแตะขงนม
 รูปจกรด้ชาวจกร ๓ อยู่ทมุมบนข้างหน้าข้างเป็นขงหมายตำแหน่ง
 ยศนายพลเรือโท ถ้ามี ๒ จกร เป็นขงหมายตำแหน่งยศนาย
 พลเรือตรี ขงนายพลเรือโทถ้าใช้ในเรือให้ชกชนทเส้าหน้า ส่วน
 นายพลเรือตรีน ถ้าเป็นเรือ ๓ เส้า ให้ชกชนทเส้าหลัง ถ้าเป็น
 เรือ ๒ เส้าให้ชกชนทเส้าหน้า ถ้านายพลเรือจตุวาให้คังใช้ขงฉาน
 คัตตชายเป็นแฉกอย่างรูปหางนกแขงแซวเป็นเครื่องหมายตำแหน่ง
 ยศ ถ้าใช้ในเรือให้ชกชนบนเส้าหลัง

ขงหางจระเข้ ข้างคนพนแดง กตางเป็นวงจักรด้ขาว & ดวง
ข้างปลายด้ขาว ยาว ๓๐ ฟิต กว้าง ๖ นิ้ว สำหรับใช้ในเรือรบ
เป็นทหมายตำแหน่งผู้บังคับการ มีจักร & ดวง สำหรับนายเรือ
เอก ๓ ดวงสำหรับนายเรือโท ๒ ดวงสำหรับนายเรือตรี ดวง ๓
สำหรับนายเรือจัตวา

ถึง พ.ศ. ๒๔๔๐ โปรดฯ ให้ใช้ขงหางจระเข้ ไม่มีรูปจักร
สำหรับชักขนบนเส้าเป็นทหมายเฉพาะนายเรือ ได้ใช้ต่อมาจนถึง
รัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ โปรดฯ ให้เรียกว่า “ขงนายเรือ”
สำหรับชักขนบนเส้า เป็นทหมายเฉพาะนายเรือ

ขงผู้ใหญ่ ข้างคนกว้าง ๓๔ นิ้ว ยาวศอกคืบ เรียวปลาย
แหลม ส่วนหนึ่งข้างคนพนด้ขาว สองส่วนข้างปลายพนด้ขาว
มีจักรด้ขาวอยู่กตางพนด้ขาว ทรงสร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๔๐ สำหรับใช้กับขงหางจระเข้เมื่อเรือทอดวงทอดอยู่นอก
พระมหานครตงแต่ ๒ ลำขึ้นไป อันได้ชักขงหางจระเข้ขึ้นไว้บน
เส้าใหญ่ทุกลำ ถ้าดำโคชักขงนขนบนเส้าหลัง เป็นทหมายว่า
นายเรือผู้ใหญ่อยู่ในเรือลำนั้น

ถึง พ.ศ. ๒๔๕๔ ในรัชกาลที่ ๖ โปรดฯ ให้ใช้เป็นเครื่องหมาย
สำหรับนายทหารผู้ใหญ่ในระบบวนเรือซึ่งอยู่ในลำนั้น เว้น

ไว้แต่ถ้านายทหารผู้ใหญ่เป็นนายพลจึงให้ใช้ชื่อนายพลตามตำแหน่งยศ

ชื่อนำร่องของกรุงสยาม เป็นรูปร่างเผือกเปล้าพ่นแดง ขอบนอกขาวทั้ง ๕ ด้าน สำหรับชกกับอกเป็นทหหมาย ชกชนในทได้นำร่องอยู่ทนน ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ โปรด ๗ ให้แก้ไขชื่อนำร่องเหมือนธงไตรรงค์ มีแต่ขอบด้ขาวโดยรอบ เป็นเครื่องหมายตำแหน่งพนักงานนำร่อง ให้ชกของนชนบนเด้าหน้าเป็นสัญญา และโปรด ๗ ให้ทรงสร้างธงราชนาวชนใหม่ในคราวเดียวกัน มีลักษณะเหมือนธงไตรรงค์ แต่มีวงกลมสีแดง อยู่กลาง ขอบจุดแถบสีแดงของพนชงภายในดวงกลมมนนมีรูปร่างเผือกทรวงเครื่องย่นแทนหันหน้าเจ้าข้างเด้า สำหรับใช้ชกชนทท้ายเรือและสถานที่ราชการต่าง ๆ ของราชนาวชด้วย

ส่วนของตำแหน่งราชการ สำหรับหน้าทกระทรวงทบวงการต่าง ๆ นน ก็โปรด ๗ ให้เปลี่ยนพนชงเหมือนธงไตรรงค์ แต่คชงเดิมเครื่องหมายอย่างหนึ่งอย่างใดดงที่กลงชงเป็นสำคัญเจ้าพนักงานกรมใดจะใช้เครื่องหมายชงนนเป็นอย่างไร ต้องแจ้งความให้กระทรวงชงเป็นเจ้าหน้าทรักษาพระราชบัญญัติชงนำความชงกราบบังคมทูล ๗ ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อนจึงจะใช้ได้

บันทึกว่าด้วยการปกครองประเทศไทยแต่โบราณ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

ประทาน

นาย ข.ส. อนุমানราชชน

เมษายน ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๓

อันคำกลาโหม มหาคไทย และพดัมภัง ทั้ง ๓ คำนี้ มีไ้
ภาษาไทย คงเป็นคำมาแต่ภาษาดั้งเดิมหรือภาษามคธ (ฝรั่ง
เรียกว่าภาษา “บาลี”) ได้ตั้งค้นคิดในหนังสือพจนานุกรมภาษา
บาลีของอาจารย์ชิตเดอรั พบคำ “กลโ” Kalaho มีอยู่ใน
แปลความว่า “วิวาท” Quarrel อย่าง ๑ ว่า “วุ่นวาย” Strife
อย่าง ๑ ว่า “รบประจัญบาน” Battle อย่าง ๑ ดัดมกับที่เขา
มาใช้เป็นชื่อกรมฝ่ายทหาร ในพจนานุกรมนั้นมีอีกคำหนึ่งว่า
“มหทย” Mahadaya แปลความว่า “เมตต้ายิ่ง” Very Com-
passionate อย่าง ๑ “กรุณายิ่ง” Very Merciful อย่าง ๑ ด
ดัดมกับที่เขามาใช้เป็นชื่อกรมฝ่ายพลเรือน แต่คำพดัมภังมีเพียง
เค้าเงื่อนในพจนานุกรมเป็น ๒ ศัพท์ คือว่า “พดัม” Balam
แปลว่า Stents, Pouter, Force ดัดมหมายความว่ากำลังอย่าง ๑
อีกนัยหนึ่งแปลว่า “ทหารบก” Army หรือ “กองทหาร”

Troop และในพจนานุกรมมีอีกคำหนึ่งว่า “อัมโบ” Ambho แปลว่า “ก้อนกรวด” Pebble ถ้าเอา ๒ คำนี้เข้าด้วยกันเป็น “พลัมโบ” ดูใกล้กับคำพลัมภัง ประหลาดอยู่ที่ตามกฎหมาย ทำเนียบศักดิ์นา มีกรมพลัมภังอยู่ในกระทรวงมหาดไทยและใน กระทรวงกลาโหม เจ้ากรมพลัมภังมหาดไทยเป็นที่พระยาจำเริญ บัดและเจ้ากรมพลัมภังกลาโหมเป็นที่พระยาศรีเสด็จราชภักดี ฉันท ได้เคยตั้งถามพวกข้าราชการชั้นเก่าในกระทรวงมหาดไทย ว่า กรมพลัมภังนั้นแต่เดิมมีหน้าที่อย่างไร เขาบอกว่ากรมพลัมภังนั้น กล่าวกันมาว่าแต่โบราณเป็นเจ้าหน้าที่สำหรับคนป็นใหญ่ ถ้าเช่น นั้นชื่อกรมพลัมภังก็อาจจะมาแต่คำ “พลัมโบ” ที่ในพจนานุกรม แปลคำ “อัมโบ” ว่า “ก้อนกรวด” อาจหมายถึงวัตถุที่ใช้ เป็นกระสุนของปืนใหญ่ชนิดก็เป็นได้ ความที่สันนิษฐานมาเป็น วิจัยมูลของคำ “กลาโหม” “มหาดไทย” และ “พลัมภัง” ว่ามาแต่อะไร

ยังมีวินิจฉัยที่ควรกล่าวต่อไปถึงเหตุที่เอาคำ “กลาโหม” กับ “มหาดไทย” มาใช้เป็นชื่อกรม อธิบายชื่อนั้นอยู่ในหนังสือ พระราชพงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับในกฎหมายทำเนียบศักดิ์นาประกอบกัน ว่าเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๘ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โปรดให้กำหนดข้าราชการเป็น “ฝ่ายทหาร” และ “ฝ่ายพลเรือน” ทรงตั้งตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีชน ๒ คน คือเจ้าพระยามหา-

เสนาบดี ให้เป็นหัวหน้าข้าราชการฝ่ายทหารคน ๓ เจ้าพระยาจักรี ให้เป็นหัวหน้าข้าราชการฝ่ายพลเรือนคน ๓ ผู้ช่วย Staff ของ อัครมหาเสนาบดีฝ่ายทหารรวมเข้าเป็นกรม ให้เรียกว่า “กรม กตาทิพย์” ผู้ช่วยของอัครมหาเสนาบดีฝ่ายพลเรือนก็รวมเป็น กรมเช่นเดียวกัน ให้เรียกว่ากรมมหาดไทย จึงมีกรมกตาทิพย์ และกรมมหาดไทยเกิดขึ้นด้วยประการฉะนี้ เพ็งมาบัญญัติให้ เรียกกรมทิมเสนาบดีเป็นผู้บัญชาการว่า “กระทรวง” (ตรงกับ Ministry) เมอร์ซกาต ๕

บางทีจะมีนักเรียนประวัติศาสตร์อยากทราบว่าเมื่อก่อนสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงกำหนดข้าราชการให้เป็นฝ่ายทหารและพลเรือนนั้น ระเบียบการปกครองในกรุงศรีอยุธยาเป็นอย่างไร ขอนมเคาเงอนอยู่ในหนังสือพงศาวดารแลกฎหมายเก่า พอจะเก็บความมาแสดงได้ ขรรษการปกครองบ้านเมืองมีข้อสำคัญอันเป็นหลัก ๒ อย่าง คือเวลาพระราชกัศัตร์มาแต่ภายนอก ชาวเมืองต้องช่วยกันรบพุ่งต่อสู้ศัตรูอย่าง ๑ เวลาบ้านเมืองเป็นปกติ ชาวเมืองต้องช่วยกันทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญดีอย่าง ๑ การต่อสู้ศัตรูภายนอกตรงกับทหาร การทำนุบำรุงบ้านเมืองตรงกับ การพลเรือน การทั้ง ๒ อย่างนี้สำหรับบ้านเมืองมาแต่อดีต ดาบรพ วิชการปกครองบ้านเมืองใหญ่จนถึงระเบียบจะผิดกันประการใด ก็คงจะอยู่ในหลัก ๒ อย่างที่ว่ามาด้วยกันทั้งหมดว่า

เฉพาะระเบียบชั้นเดิมของกรุงศรีอยุธยาในการทหาร มีกฎหมายบังคับว่าบรรดาชายฉกรรจ์ (ตั้งแต่อายุ ๑๗ ปีจนถึง ๖๐ ปี) เว้นแต่พระภิกษุ มีหน้าที่ของช่วยกันรบศัตรูภายนอกตามความจำเป็นแห่งตนหมดทุกคน (เป็น Universal Service) เนื่องจากหาที่นั้นจึงมีกฎหมายบังคับว่า ผู้ชายทุกคนเมื่ออายุเข้าเขตฉกรรจ์ต้องไปลงชื่อในทะเบียนทหารมรดั้งดี มีสังกัดในกรม Regiments ต่าง ๆ อันมีมุนายดำหรับปกครองบังคับบัญชาและเรียกกระตมนำไปรบพุ่งในเวลาเกิดศึกสงคราม ก็ศึกสงครามนาน ๆ จะมครั้งหนึ่งบ้านเมืองโดยปกติมีการส่วนทำนบารุง คือ ฝ่ายพลเรือนมากกว่าทหาร จึงให้กรมต่าง ๆ มีหน้าที่ทำการงานทางฝ่ายพลเรือนในเวลาว่างสงคราม ว่าโดยย่อคือคนพวกเดียวกันตนเอง ทงนายไพร่ ต้องทำราชการทั้งเป็นทหารและพลเรือน สุดแต่มีการฝ่ายไหนเป็นสำคัญ เมื่อก่อนคงระเบียบราชการเป็นฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนนั้น ในราชการพลเรือนมีกรมใหญ่ ๔ กรม คือ “กรมเมือง” เป็นพนักงานปกครองท้องที่และปราบโจรผู้ร้าย กรม ๑ “กรมวัง” เป็นพนักงานศาลยุติธรรม (ที่เรียกว่ากรมวัง เพราะแต่โบราณพระเจ้าแผ่นดินทรงพิพากษาคดี โรงศาลอยู่ในพระราชวัง หัวหน้ากรมวังได้ว่าโรงศาล อย่างเป็นทางการเป็น Minister of Justice ด้วย) กรม ๑ “กรมพระคลัง” เป็นพนักงานเก็บ

ทรัพย์สินมรดกของแผ่นดินกรม ๑ “กรมนา” เป็นพนักงานบำรุง
 กสิกรรมกรม ๑ หัวหน้า ๔ กรมนี้เห็นจะเรียกว่า “จตุสดมภ์”
 มาแต่เดิม มีศักดิ์เสมอกันทั้ง ๔ คน เป็นใหญ่ยิ่งกว่าข้าราชการ
 ทงปวง เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงตั้งกำหนดราชการ
 ให้เป็นฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน มีอัครมหาเสนาบดีเป็นหัวหน้า
 ฝ่ายละคนนั้น ไม่ใช่แบ่งข้าราชการเป็นทหารพวก ๑ เป็นพลเรือน
 พวก ๑ อย่างทุกถ้วน ข้าราชการทง ๒ ฝ่ายยังมีหน้าที่ของทาง
 การทหารและการพลเรือนด้วยกันอยู่อย่างเดิม ขอนจะพึงเห็นได้
 ในหนังสือพงศาวดาร เมื่อกล่าวถึงการศึกษาสงครามปรากฏชื่อ
 ข้าราชการทงฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนเป็นแม่ทัพนายกองสัมทบ
 ทกคราว คือแม่ทัพทงพงศาวดารเข็ดขเกยรติคุณว่าเป็นอย่าง
 วิเศษ เช่น เจ้าพระยาโกษา (ขุนเหล็ก) ที่ไปคุมเมืองพม่าครั้ง
 รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชกิด เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก
 (คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) ครองกรุงธนบุรีกิด
 เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์เสนี) ในรัชกาลที่ ๓ กิด ดอนม
 ตำแหน่งเป็นข้าราชการฝ่ายพลเรือนทงนั้น แม่ทัพสุดเมื่อยกกองทัพ
 ไปรบพวกยอในรัชกาลที่ ๕ เจ้าพระยาสุรารายและเจ้าพระยา
 มหินทรศักดิ์ธารงแม่ทัพ ก็เป็นข้าราชการพลเรือน วิชาทหาร
 การฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนสัมทบกันในการทำศึกเพ็งเด็ก
 เมื่อดวงพระราชาบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารใน พ.ศ. ๒๔๔๘ แคนน

ข้าราชการฝ่ายทหารกับข้าราชการฝ่ายพลเรือนจึงแยกหน้าที่ขาดจากกัน

หากจะมีใครถาม ว่าข้าราชการทั้งฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนยังคงสัมพันธ์กันอย่างไรอย่างเดิมต่อมา ที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงตั้งตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีฝ่ายทหาร และอัครมหาเสนาบดีฝ่ายพลเรือนขึ้นนั้นเพื่อประโยชน์อันใด ขอนพิจารณาในเรื่องพงศาวดารและในกฎหมายเก่า ประกอบกับขนบธรรมเนียมที่สืบมาภายหลัง เห็นว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงจัดการอย่างนั้นเพื่อประโยชน์ ๒ อย่าง คือ เพื่อควบคุมการปกครองตามหัวเมือง To control the Provincial Administrations อย่าง ๑ เพื่อประสานงานในรัฐบาลกลาง To co-ordinate the Central Administrations อย่าง ๑ มีอธิบายดังจะกล่าวต่อไป

การปกครองแต่โบราณถืออาณาเขต “เมือง” (ซึ่งเดี๋ยวนี้เรียกว่า “จังหวัด”) เป็น “หน่วย” Unit และถือเอาการฝ่ายทหารคือที่จะรบพุ่งป้องกันบ้านเมืองเป็นใหญ่ แต่ละเมืองกำหนดเหมือนกับเป็นที่ตั้งกองพลอันหนึ่ง เกิดศึกเมื่อใดเจ้าเมืองก็เป็นนายพลนำทหารออกรบพุ่ง ขอนพงส์เกิดได้ในทำเนียบราชทินนามของเจ้าเมืองชั้นเอก ซึ่งเป็นนายทหาร ชื่อเป็นนายทหารแทบทงหนน ยกตัวอย่างดังเช่น เจ้าเมืองนครราชสีมา เป็น

พระยาคำแห่งสงคราม เจ้าเมืองกำแพงเพชร เป็นพระยาราม-
 รัตนวงศ์สงคราม เจ้าเมืองราชบุรี เป็นพระอมรินทรภักข์ เป็น
 ต้น เจดามานเมืองฉะเชิงศราชมงคล เจ้าเมืองกบินทร์บุรีในการ
 พลดเรือนบ้านเมือง กทิวเมืองมามากด้วยกัน และผู้เป็น
 เจ้าเมืองมีความสามารถต่างกัน ความเป็นไปในหัวเมืองคงจะ
 บางคบบางต่าง ๆ กัน จึงทรงตั้งอัครมหาเสนาบดีคกกตาโหมขน
 สำหรับตรวจตราว่ากล่าวการฝ่ายทหาร อัครมหาเสนาบดีคกกตา
 ไทย สำหรับตรวจตราว่ากล่าวการฝ่ายพลเรือนทั่วทุกหัวเมืองใน
 พระราชอาณาจักร ขอนมในหนังสือเรื่องเมืองไทยทมิของดีเฮอ-
 เดอตาตแบร์ ราชทูตฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๐ พรรณนา
 วิชาการปกครองในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กว
 เสนาบดีคกกตาโหมว่ากล่าวการฝ่ายทหาร และเสนาบดีคกกตาไทยว่ากร
 พลดเรือนตามหัวเมืองทั่วทั้งพระราชอาณาจักร หรือถ้าวอก
 อยา หนังสือแบบที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงตั้งสืบมาจน
 รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่เมื่อสมเด็จพระนารายณ์
 สวรรคต พระเพทราชาซึ่งได้ราชสมบัติ พงกขาราชการ
 รุ่งเรืองพระเพทราชาพากันชักชวนเจ้าเมืองนครราช สี่มาและเจ้า
 เมืองนครศรีธรรมราช ให้ตั้งแขวงเมือง ต้องรบพุ่งกันมากจึง
 ปรายลงได้ แค้นนคงเป็นเพราะสมเด็จพระเพทราชาไม่ไว้วาง
 พระราชหฤทัยในอัครมหาเสนาบดีเห็นความอำนาจมากนัก จึง

เปลี่ยนประเพณีเดิมแบ่งหัวเมืองออกเป็น ๒ ภาค บรรดาหัวเมือง
ข้างฝ่ายเหนือ ให้มหาดไทยบังคับบัญชาทั้งในการฝ่ายทหารและ
พลเรือน หัวเมืองฝ่ายใต้ให้กรมกลาโหมบังคับบัญชาทั้งการฝ่าย
ทหารและพลเรือนเช่นเดียวกัน การบังคับบัญชาหัวเมืองจึงแยก
กันโดยเอาท้องที่เป็นหลักแดนนั้นมา ถึง พ.ศ. ๒๒๗๒ เมื่อพระเจ้า
บรมโกศจะได้ราชสมบัติต้องรบกับเจ้าฟ้าอภัย เจ้าฟ้าปรเมศร์เป็น
คักกลางเมือง ดังกล่าวมาแล้วในคำตอบก่อนนี้ ในพงศาวดาร
รัชกาลที่ ๓ อ้างว่าครั้งนั้นเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีกลาโหมมี
ความผิด (จะผิดอย่างไรหาปรากฏไม่) พระเจ้าบรมโกศจึงตรัส
สั่งให้ย้ายการบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายใต้จากกรมกลาโหมไปขึ้น
ในเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ ซึ่งเป็นผู้มาเห็นจความชอบและ
โปรดฯ ให้ว่าการกรมพระคลังด้วย แตนหัวเมืองฝ่ายใต้ก็ไป
ขึ้นอยู่กับกรมพระคลังมาจนตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยกรุง
ธนบุรี ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดฯ ให้ย้ายการบังคับบัญชาหัวเมือง
ฝ่ายใต้กลับไปขึ้นกรมกลาโหมตามเดิม แต่ให้หัวเมืองท่าคง
ขึ้นอยู่กับกรมพระคลัง (ถึงขั้นนี้มักเรียกกันว่า “กรมท่า”) หัวเมือง
ทั้งปวงก็แยกกันขึ้นอยู่กับ ๓ กรมสืบมาจนในรัชกาลที่ ๕ จึงเปลี่ยน
ลักษณะการบังคับบัญชาหัวเมือง ให้กลาโหมบังคับบัญชาฝ่าย
ทหาร และให้มหาดไทยบังคับบัญชาฝ่ายพลเรือนทุกหัวเมืองทั่ว

หลัง ๓ ที่ในพระราชวังที่พระนครศรีอยุธยาและในกรุงเทพ ฯ และยังมีหลักฐานอีกอย่างหนึ่งที่แบบจดหมายใบบอกหัวเมือง แต่ก่อนนั้นกันว่า “ขอให้นำความขึ้นเฝ้าต่อ พณฯ หัวเจ้าท่าน ถูกขุนค้ำดา” ดังทุกฉบับ ยังใช้แบบนี้อยู่นานเวลาแรกฉันเข้าบัญชาการกระทรวงมหาดไทย

ว่าต่อไปถึงอำนาจอิทธิมหาเสนาบดีกลาโหม มหาดไทย ที่มโหราสถาน พิจารณาตามหลักฐานปรากฏ ดูเป็นแต่่นายก คณะถูกขุนค้ำดาบอกมาแล้ว ไม่มีอำนาจที่จะบังคับบัญชา กรมอื่น ๆ นอกจากในกรมกลาโหม หรือมหาดไทย “แต่มี หน้าที่หมายสั่งราชการ” ต่าง ๆ เป็นต้นว่า พระเจ้าแผ่นดินจะ เสด็จไปไหนก็ดี หรือจะทำการพระราชพิธีอย่างใด ๆ ก็ดี กรม ใดเป็นต้นรับสั่งเขียน “หมายรับสั่ง” ส่งไปยังมหาดไทยและ กลาโหม มหาดไทยก็ “ค้ำดาหมาย” คือคัดแยกเฉพาะการอย่าง ใดอันเป็นหน้าที่ของกรมฝ่ายพลเรือนกรมใด ส่งไปยังกรมนั้น ๆ กลาโหมก็ค้ำดาหมายสั่งกรมฝ่ายทหารเช่นเดียวกัน แล้วคอยตรวจ ใ้รู้ว่าการนั้นได้กระทำตามสั่งหน้าที่หมายสั่งราชการทำมาจนจัด แก่ไขว่ขวายการปกครองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ นั้นเป็นเสนาบดีกระทรวง มหาดไทยจึงได้ส่งไปยังกระทรวงวังให้ส่งแต่กระทรวงเดียว.

อักษรานุกรมศิลปากร

หมวดโบราณคดี

เมือง

กำแพงแสน เมืองโบราณอยู่ที่ทิศเหนือของจังหวัดนครปฐม ห่างจากตัวเมืองประมาณ ๒๓ ก.ม. และอยู่ห่างจากเมืองอู่ทองไปประมาณ ๒๗ ก.ม. มีทางเกวียนจากนครปฐมหน้าแจ้งรถยนต์เดินได้ มีซากกำแพงดินและคูเมืองเหลืออยู่ ตัวกำแพงดินสูงประมาณ ๕ เมตร ยังบริบูรณ์ดีอยู่โดยมาก รูปร่างลักษณะของเมืองนี้เป็นรูปไข่ กว้างประมาณ ๑๕๐ เมตร ยาวประมาณ ๓๐๐๐ เมตร ในกำแพงเมืองไม่ปรากฏว่ามีซากโบราณสถานตรงกลางเมืองมีสระน้ำอยู่แห่งหนึ่งแต่ดินเลนเต็มแล้ว เมืองนี้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเดิมซึ่งไหลจากเมืองอู่ทองผ่านมาทางเมืองกำแพงแสน รางน้ำเดิม บ้านท่าทราย พระประโทน และไปออกทะเลที่ตำบลธรรมศาลา (ที่ตำบลธรรมศาลา ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของนครปฐมไม่ห่างจากตัวเมืองเท่าใดนัก ปรากฏว่าเคยขุดได้สายโซ่และสมอเรือทะเลฝังจมอยู่ในดิน) เวทีดินแม่น้ำคนเช่น ฤๅ

“พระศรีรัตนชาติ” ความก่หมายถึงว่าเป็น “พระมหาชาติ” ที่เป็น
 หลดกเมือง แต่คงว่าทตรงนตองเป็นเมืองจึงมีพระศรีรัตนชาติ
 ไม่ใช่แค่เท่านั้น ทวดเจ้าจันทร์ไม่ห่างกับทวดพระศรีรัตนชาตินัก
 ยังมีเทวดสถานคีตาทพอกขอมสร้างไว้ปรากฏอยู่แห่งหนึ่ง ก็แสดง
 ว่าตรงนตองเป็นเมือง อยู่ก่อนถึงสมัยกรุงสุโขทัยจะเป็นรัชกาล
 ไใดไม่ดำมารทจะทราบได้ ให้สร้างเมืองใหม่มีบ้อมปราการก่อ
 ด้วยศิลาแดง อย่างมั่นคงสำหรับเป็นราชธานีดำรงชนชาวเหนือ
 เมืองเซียงอยู่ห่างกันราว ๓ ก.ม. ชานนามเมืองใหม่นั้นว่า
 “เมืองศรีสัตนาตย” บางทีจะรอศิลาปรากฏเมืองเซียงไปใช้
 สร้างเมืองใหม่ คงเหลือไว้แต่ปรากฏศรีรัตนมหาชาติซึ่งเห็นเป็น
 ของศักดิ์สิทธิ์มาแต่เดิม

เมื่อสร้างเมืองใหม่แล้ว พนักงานบังคับบัญชาราชการ
 บ้านเมือง ย้ายจากเมืองเซียงขึ้นไปตั้งอยู่ ณ เมืองศรีสัตนาตย
 ขอนเป็นเหตุให้ชื่อเมืองเซียงหายไป จารึกของเมืองสุโขทัยจึง
 มีแต่ชื่อเมืองศรีสัตนาตย ไม่มีชื่อเมืองเซียง แต่ในจารึกพระเจ้า
 รามคำแหงมหาราชต้องออกชื่อเมืองเซียงแห่งหนึ่ง เพราะพระ
 เจ้ารามคำแหงมหาราชเขาคีตาจารึกไปประดิษฐานไว้ ณ พระ
 ศรีรัตนมหาชาติที่เมืองเซียง มิได้เอาไปไว้ ณ เมืองศรี
 สัตนาตย

บางยม เป็นเมืองโบราณ (ร้าง) อยู่ริมแม่น้ำยมเก่า ใน
อำเภอศรีรัตนาลัย จังหวัดสุโขทัย มีเจดีย์วิหารและวัดร้างอยู่ใน
เมืองหลายแห่ง เมืองนี้ตั้งชนแต่กรุงสุโขทัย แต่เท่าที่สังเกต
โบราณสถานที่ยังเหลืออยู่เห็นว่าเป็นเมืองขนาดเล็ก และคงจะยัง
เป็นเมืองอยู่ต่อมาจนถึงสมัยต้นกรุงศรีอยุธยา เพราะปรากฏชื่อ
ในกฎหมายลักษณะลักพาซึ่งพระเจ้าอู่ทองตั้งชนในปีมะแม พ.ศ.
๑๘๘๘ เรียกเมืองทางเหนือ ๘ เมือง เป็นคู่ ๆ กันไป เมืองบางยม
เป็นคู่กับเมืองทุ่งยั้ง เมืองนี้ร้างแต่เมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐาน
เข้าใจว่าเนื่องจากเมืองนี้เป็นเมืองขนาดเล็ก พอลงสมัยกรุงศรี
อยุธยาเมื่อตั้งราชธานีทางใต้แล้ว เมืองนี้คงขาดความสำคัญ
ลงไปและเนื่องจากอยู่ใกล้กับเมืองสวรรคโลกซึ่งเป็นเมือง
ใหญ่ จึงไม่มีประโยชน์ในการที่จะตั้งเจ้าเมืองไปประจำเมืองนี้

พิมาย เมืองโบราณสร้างครึ่งขอมเป็นใหญ่ในแผ่นดิน
พระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ ระหว่าง พ.ศ. ๑๕๑๑-๑๕๔๔ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ
มูลในท้องที่อำเภอซ้อเดยวกัน ห่างจากจังหวัดนครราชสีมาไปทาง
ทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ ๕๕ ก.ม. ตัวเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยม
กว้างประมาณ ๓ ก.ม. ยาวประมาณ ๔ ก.ม. กำแพงและประตู
เมืองก่อด้วยศิลา มีคูข้อมรอบ ตรงกลางเมืองมีปราสาทหิน เดิม

สร้างเป็นพุทธาวาสตามคติมหายานถวายแด่พระพุทธเจ้าวิมาลหรือ
 ฬิมาย แล้วพวกถือคำสอนพราหมณ์ดทชวชนเวทมาสร้างพระ
 ระเบียบกบวหารทศเพมชนเพราะคตินารายณสืบปางอ้างว่าพระ
 ฤษณแบ่งภาคลงมาเป็นพระพุทธเจ้าปางหนึ่ง จึงกราบไหว้บูชา
 พระพุทธรูปด้วยเหมือนกัน

เมืองพมายเดิมเห็นจะเป็นเมืองสำคัญของชอมยิ่งกว่าเมือง
 อื่นในทแผ่นดินสูง เพราะบริเวณเมืองและเทวดสถานทชอมสร้าง
 ไว้ ณ เมืองหงดงามใหญ่โตกว่าทอื่น ๆ ชอมคงจะคงเป็นเมือง
 หลดวงปกครองทงททางแผ่นดินสูง คู่กับเมืองละโว้ ซึ่งปกครอง
 ตอนทราบในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ในสมัยกรุงสุโขทัยเมืองนยงอยู่
 ในอำนาจของชอม ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา หลังจากพระ
 เจ้าอทองประกาศเป็นอดีตระชน เมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๓ ในไม่ช้าก็เกิด
 รบกับชอม ดังในพระราชพงศาวดารกล่าววว่า “ชอมแปรพักตร์”
 ในสมัยนั้นพวกชอมคงเลื่อมกำลังดงมากแล้ว กองทัพกรุงศรี
 อยุธยาได้ราชธานีชอม จึงได้หัวเมืองชอมทางแผ่นดินสูง คือใน
 ทงทชงเคยเป็นมณฑลนครราชต์มาตลอดจนมณฑลจันทบูรมา
 เป็นของไทย และได้เมืองพมายมาด้วยดงแต่ครั้งนั้น แต่สมัยนั้น
 พดเมืองในทงทแผ่นดินสูงยังเป็นเขมรอยู่โดยมาก และทงพวก
 เขมรก็ยังไม่ยอมอ่อนน้อมราบคาบทีเดียว ไทยจึงปกครองทงท

ทางแผ่นดินสูงในสมัยนั้นเพียงตั้งรักษาอยู่ที่เมืองโคราชเก่า (ที่
ตำบลสูงเนิน) เท่านั้น

เมื่อขอมหมดอำนาจและไม่ได้ตั้งการปกครองอยู่ที่เมือง
พิมายแล้ว พมายก็เริ่มเสื่อมโทรมลงจนกลายเป็นเมืองเล็ก ในแผ่นดิน
สมเด็จพระนารายณ์มหาราชปรากฏว่าเมืองพิมายกลับเป็นเมือง
ชนของเมืองนครราชสีมา ครั้นกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี
พ.ศ. ๒๓๓๐ ต้นพระราชวงศ์ที่จะปกครองราชอาณาจักร พระ
พิมายเจ้าเมืองพิมายจึงยกกรมหมื่นเทพพิชชงขอตัวมาจากหลวง
แพ่งมาคุมไว้ที่เมืองพิมายจนเป็นใหญ่อยู่ ณ เมืองพิมาย และเจ้า
พิมายนี้ได้ตั้งเป็นกษัตริย์ที่ ๓ ในคราวที่บ้านเมืองเกิดจลาจล
จนกระทั่งพระเจ้ากรุงธนบุรียกกองทัพไปปราบ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๗
จึงตั้งอำนาจ ในสมัยที่เจ้าพิมายเป็นใหญ่นี้เข้าใจว่าคงจะก่อ
สร้างวัดชนิดหนึ่งทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาทใน
บริเวณปราสาทหินโบสถ์และโบสถ์มาทำเป็นแบบวัดหลวงครึ่งกรุง
ศรีอยุธยา ยังปรากฏซากอยู่จนทุกวันนี้

พงศก บัจจุบันเป็นชื่อตำบลเล็กๆ แห่งหนึ่ง ตั้งอยู่บนฝั่ง
ขวาของแม่น้ำแม่กลองตรงข้ามกับบ้านท่าหวา ขึ้นอยู่กับอำเภอ
ท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี ชื่อเดิมของเมืองนี้จะเรียกว่าอย่างไร

ยังหาหลักฐานไม่ได้ แต่ที่เรียกว่าตำบลพงดกคงอาศัยเค้าทีม
 ซากโบราณสถานก่อด้วยอิฐและศิลาแดงอยู่ดาษดื่นทั่วไป ปรากฏ
 ตามทางขุดค้นของราชบัณฑิตยสภา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ ครบหนึ่ง
 การขุดค้นของ ดร. เวลด์ ผู้แทนสมาคมค้นคว้าโบราณคดีของ
 อินเดีย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ ออกครึ่งหนึ่งคงได้ความว่าเป็นเมือง
 โบราณที่ใหญ่โต มีซากโบราณสถานประหลาดพิงอยู่ทั่วไป ของ
 โบราณที่ขุดพบก็มีหลายอย่าง ซึ่งเป็นของที่มีอายุรุ่นราวคราว
 เดียวกันกับของที่ขุดพบที่เมืองนครปฐม แต่ยังมีของโบราณที่
 แปลกกว่าที่เคยพบที่เมืองนครปฐมอยู่ ๒-๓ อย่าง คือ พระพุทธรูป
 ที่มีรูปร่างอมรวิคของอินเดียซึ่งมีอายุอยู่ในราว พ.ศ. ๗๕๐ ตะเกียง
 โรมันทำด้วยสัมฤทธิ์ แต่เป็นของขนาดเล็กเข้าใจว่าพวกอินเดียที่
 มาตั้งหลักฐานอยู่ที่เมืองนครนาคคตต์เข้ามาด้วย โบราณสถาน
 พบในตำบลนมวิดพุทธาวาสของพวกอินเดีย ก่อสร้างด้วยศิลา
 และเทวดสถานของขอมขนาดเล็ก ยังปรากฏซากอยู่

ชนเดิมเมืองนครคงอยู่ใกล้ทะเลมีด่านาคคตต์ออกไปออกยัง
 เมืองราชบุรี เมืองอุททอง และเมืองนครปฐมได้ ถ้าแม่น้ำเดิม
 วกเหობานท่าหวาขึ้นไปประมาณ ๕๐๐ เมตร ไหลผ่านไปตามแนว
 ทางซึ่งในปัจจุบันเรียกว่าคลองยางและคลองบางตาตไปออกทะเล
 ที่เมืองนครปฐม ต่อมาถ้าแม่น้ำเปลี่ยนกระแสน้ำใหม่ จึงทำ

ปลายแหลมที่ตั้งในลุ่มแม่น้ำของทลุมเขื่อนนยงเป็นทะเล พิจารณา
 ดูของโบราณซึ่งยังคงเหลืออยู่หรือที่ขุดพบ เห็นว่าเมืองนี้เป็นเมือง
 สำคัญและเก่าแก่กว่านครเวียงจันทน์กับเมืองนครปฐม และอาจ
 เป็นเมืองมาแต่ในลุ่มแม่น้ำพวกละโว้บ้านอยู่แต่เดิมก็ได้ ใน
 ลุ่มแม่น้ำของมอญอาณาจักรตั้งเมืองละโว้เป็นราชธานีชนเมืองราว
 พ.ศ. ๑๕๐๐ สำหรับปกครองดินแดนซึ่งอยู่ในอาณาจักรมอญในลุ่มแม่น้ำ
 เจ้าพระยา ครั้นถึงราว พ.ศ. ๑๖๐๐ พระเจ้าอนุรททกษัตริย์พม่า
 ตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองพุกามมอญมากปราบปรามรามัญ
 ประเทศไว้ได้ในอาณาจักรด้วยมากแดนของมอญในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
 ทั่วทั้งหมด เมืองละโว้จึงตกอยู่ในอำนาจของพม่า ครั้นเมื่อสิ้น
 แผ่นดินพระเจ้าอนุรททพม่าล้อมอาณาจักรไทยซึ่งอยู่ทางทิศเหนือ
 ทัชชายเขตแดนลงมาข้างใต้โดยลำดับ จนได้บ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำ
 เจ้าพระยาเกือบทั้งหมด ยังเหลืออยู่แต่เมืองละโว้ซึ่งมอญยัง
 ปกครองอยู่ แต่พวกมอญที่ปกครองเมืองละโว้นั้นตั้งเป็นอิสระ
 พวกหนึ่งต่างหากหาชนคอชอมหลวงทนครรมไม่ ครั้นไทยได้เมือง
 อูทอง จดตั้งเป็นประเทศราชขึ้นทางฝ่ายใต้แล้ว ก็ยกมาตั้งเมือง
 ละโว้จากพวกชอม แต่ในลุ่มแม่น้ำของเมืองที่เป็นมณฑลนครราช-
 ลุ่มมายังอยู่ในปกครองของชอมหลวง เมืองละโว้อยู่ปลายแดนไทย
 จึงกลายเป็นเมืองด่านของเมืองอูทอง เมื่อพระเจ้าอูทองตั้งพระ

องค์เป็นอิสรภาพในกรุงศรีอยุธยาแล้ว จึงให้พระรามเสด็จพระราช
 โอรสพระองค์ใหญ่ขึ้นไปครองเมืองลพบุรี เพราะเห็นว่าเป็นเมือง
 สำคัญเนื่องจากเป็นหน้าด่านค่อทั้งแดนขอมหลวงและแดนสุโขทัย
 ซึ่งในสมัยนั้นยังมีได้รวมกันกับพวกไทยทางฝ่ายใต้ ต่อมาเมื่อ
 ปราบปรามขอมหลวงและพวกสุโขทัยได้ราบคาบแล้ว เมืองลพบุรี
 จึงหมดความสำคัญลงไป และตั้งแต่นั้นมาก็ก็นิปรากฎวามเจ้า
 นายไปครองเมืองลพบุรีอีก แต่ว่าคงรักษาบ้อมปราการเมือง
 ลพบุรีไว้เป็นเมืองเขื่อนขณฑกนชาติกทจะมาตพระนครศรีอยุธยา
 ทางด้านเหนือเหมือนอย่างเมืองนครนายกกน ชาติก ทางด้านตะวันออก
 และเมืองสุพรรณบุรีกน ชาติก ทางด้านตะวันตก

เมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๓ ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้า
 เคาตะเบงชเวดกษัตริย์พมายกกองทัพเข้ามาตประเทศไทยเข้าทาง
 ด้านพระเจดีย์สามองค์ ไทยเอาเมืองสุพรรณบุรีเป็นทมนตอสุ
 ชาติกในชนแรกรักษาเมืองสุพรรณบุรีไว้ไม่ได้ ตองถอยเข้ามา
 ตงตอสุทพระนครศรีอยุธยา จึงเอาชัยชนะชาติกได้ เมื่อ
 เสร์จสงครามครั้งนั้นแล้วจึงเห็นว่าบ้อมปราการอนถอกนมาว่า
 เป็นเขื่อนขณฑกนราชธานทง ๓ แห่งนั้นหาเป็นประโยชน์จริงไม่
 ถ้าหากชาติกตงรักษาไว้เป็นทมนทาการสงครามแรม่ ก็อาจจะ

กตบเป็นประ โยชนแกศักร จังให้รอบอมปราการเมืองดพบุรี
เมืองนครนายก และเมืองสุพรรณบุรีเสียในรัชกาลสมเด็จพระ
มหาจักรพรรดิทง ๓ แห่ง แตนนเมืองดพบุรีกเป็นแต่เมืองชน
อย่างสามัญต่อมา

ครนถงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงปรารภเหตุ
ทฝรั่งต่างชาติ ซงออกมามีอาณาเขตทางตะวันออก มกเทยว
รุกรานประเทศใหญ่่น้อย ทรงพระราชดำริว่า พระนครศรี
อยุธยาอยู่ไกลทะเล เรือกำบนชนไปถึงได้ ถ้าเกิดศึกสงครามกับ
ฝรั่งจะไม่เป็นทมนได้ จึงโปรดให้สร้างเมืองดพบุรีขึ้นไว้เป็นราช
ธานีอีกแห่ง ๑ เมอ พ.ศ. ๒๒๐๘ และในครงนมช่างฝรั่งเข้ามา
อาสาราชการ ได้ให้แบบอย่างก่อสร้างที่เมืองดพบุรีหลายอย่าง
เมอสร้างเมืองดพบุรีเป็นราชธานีแล้ว สมเด็จพระนารายณ์มหา
ราชเสด็จไปประทับอยู่ที่เมืองดพบุรีในฤดูแลงทุกปี ถึงฤดูฝนจึง
เสด็จไปประทับอยู่ ณ พระนครศรีอยุธยา เมืองดพบุรีกตบ
ครกครนชนอก สมเด็จพระนารายณ์มหาราชส่งวรรคตที่เมือง
ดพบุรี เมอ พ.ศ. ๒๒๓๑ แตนนมาเมืองดพบุรีกตบเป็นหัวเมือง
ธรรมดา พระราชาธิบดีเป็นแต่เสด็จไปประทับเป็นครงครา
มิได้ประทับอยู่อย่างเช่นสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระราชวงศ์เมืองลพบุรีทรงร่าง
 มาจนถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 ปราบปรามถึงเหตุที่ฝรั่งมักเที่ยวรุกรานบ้านเมืองทางประเทศตะวันออก
 ออกอย่างเดียวกับสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงพระราช
 ดำริว่าควรจะมีราชธานี ๒ ตำบองไว้ จึงโปรด ฯ ให้เที่ยว
 ตรวจตามหัวเมือง เห็นไม่มั่งแห่งใดเหมาะกว่าเมืองลพบุรี จึง
 โปรด ฯ ให้ซ่อมแซมบริเวณพระราชวังเก่า แล้วสร้างพระที่นั่ง
 และตำหนักน้อยใหญ่ขึ้นไว้เป็นที่ประพาส ในเวลาปรกติได้เสด็จ
 ไปประทับหลายครั้ง ถึงรัชกาลที่ ๕ ก็เสด็จไปประทับหลายครา
 ครั้นทำทางรถไฟขึ้นแล้ว จึงพระราชทานพระที่นั่งและตำหนักให้
 เป็นศาลากลาง แล้วต่อมาเมื่อศาลากลางย้ายไปอยู่เมืองใหม่แล้ว
 ในบริเวณพระราชวังก็ตกเป็นของกรมที่ดินปกครอง เป็นที่จัดแสดง
 พิพิธภัณฑสถานอยู่ในพระที่นั่งบางองค์อยู่จนทุกวันนี้

ศรีเทพ เมืองโบราณ (ร้าง) อยู่ในท้องที่อำเภอท่าโรง
 จังหวัดเพชรบูรณ์อยู่ทางทิศตะวันออกของลำน้ำป่าสัก ดูกเข้าไป
 ประมาณ ๖ ก.ม. ตัวเมืองรูปร่างลักษณะค่อนข้างรี เป็นเมือง
 ขนาดใหญ่กว้างประมาณ ๒ ก.ม. ยาวประมาณ ๕ ก.ม. มีกำแพง
 เมืองถึง ๒ ชั้น และมีคูล้อมเฉพาะตอนที่เป็นบ่อน้ำก่อกด้วยศิลาแดง
 มีคลองขุดจากคูเมืองทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ไปบรรจบกับลำห้วย

ใหญ่ ในปัจจุบันเรียกว่าจำเริญเข้าใจว่าเป็นแม่น้ำเดิม และ
อยู่ห่างจากกำแพงเมืองเพียง ๓ ก.ม. เศษเท่านั้น ทั้งในตัวเมือง
และนอกเมืองมีซากโบราณสถานหลายแห่ง มีทั้งชนิดก่อด้วย
อิฐที่ไม่ใช่ปูนสอ ก่อด้วยอิฐที่ม้ปูนสอ และที่ก่อด้วยศิลาแดง
โบราณวัตถุกลุ่มนี้เป็นอันมากมีทั้งสมัยก่อนขอม สมัยลพบุรี
ซึ่งเวลานั้นเก็บมารักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่กรุงเทพฯ
หลายอย่าง เช่นรูปพระนารายณ์รูปพระคเณศร์และศิลาจารึก
ภาษาสันสกฤต ซึ่งทำเป็นรูปตะปั่วหิวเห็ดตรงปลายทำแหลม
สำหรับฝังลงไปแผ่นดิน ซึ่งเข้าใจว่าคงจะเป็นหลักเมือง

ภูมิฐานของเมืองศรีเทพเป็นเมืองขนาดใหญ่ เข้าใจว่าใน
สมัยลพบุรีมีอำนาจคงจะเป็นราชธานีสำหรับปกครองหัวเมือง
ชนทางลุ่มน้ำป่าสัก ในสมัยนั้นทดินคงอุดมสมบูรณ์คงมีไพร่
บ้านพลเมืองมาก แต่ต่อมาคงจะเกิดวิบัติฝนไม่ตกตามฤดูกาล
และดำเนินาเปิดถนนกระแด้ทางเดินใหม่ ทำให้ในเมืองอดคคนาทำไร่
ทำนาไม่ได้ผล ผู้คนจึงอพยพไปอยู่เสียที่อื่น เมืองศรีเทพจึง
ร้างไป

ครั้นกรุงสุโขทัยจะเรียกชื่อเมืองนี้ว่าอย่างไร ไม่ปรากฏแต่
ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเรียกเมืองนี้ว่าศรีเทพหรือศรีถมอรตน มี
กล่าวในพระราชพงศาวดารกรุงแผ่นดินพระมหาธรรมราชาเมื่อปี

ภาย พ.ศ. ๒๓๐๐ ออกชื่อเจ้าเมืองศรีเทพว่าพระศรีกรมรัตนคูบ
 พระชัยบุรีเจ้าเมืองไชยบาดาลครึ่งหนึ่ง ในสมัยกรุงศรีอยุธยา
 คงจะย้ายตัวเมืองไปตั้งริมแม่น้ำป่าสักเหนือเมืองเดิมขึ้นไป ซึ่ง
 ในปัจจุบันนี้เป็นอำเภอท่าโรง ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ เมื่อครั้งปราบ
 กบฏเวียงจันทน์ พระศรีกรมรัตนเจ้าเมืองศรีเทพมีความชอบ
 มากจึงโปรดให้ยกศักดิ์เมืองศรีเทพขึ้นเป็นเมืองตรี เปลี่ยนชื่อ
 เมืองใหม่เป็นเมืองวิเชียรบุรี (คงเอาชื่อเขาแก้วเป็นนิมิตอย่าง
 เดียวกับชื่อศรีกรมรัตน ซึ่งอาจเป็นชื่อเมืองที่ถงชนครึ่งพวกขอม
 มาปกครองก็ได้) ต่อมาเมื่อจัดระเบียบปกครองในรัชกาลที่ ๕ ยับ
 เมืองนี้เป็นอำเภอวิเชียร ขึ้นอยู่กับเมืองเพชรบูรณ์ ครั้นเมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๘๓ เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอท่าโรงตามชื่อเก่า ในทำเนียบ
 ศักดินาทหารหัวเมืองครึ่งกรุงศรีอยุธยามาจนบัดนี้

อุทอง เมืองร้างอยู่ทางปากตะวันตกด้านาจรเซ็ด้ามพัน
 อำเภอจรเซ็ด้ามพันในแขวงจังหวัดสุพรรณบุรี เมืองนมชื่อใน
 ศิลาจารึกของพระเจ้ารามคำแหงมหาราชว่าเมือง“สุพรรณภูมิ”
 เป็นเมืองเก่าแก่ใหญ่โต มีข้อมปราการก่อด้วยศิลาแต่หักพังไป
 เสียเกือบหมดตัวเมืองเป็นรูปรี กว้างประมาณ ๓ กิโลเมตร ยาว
 ประมาณ ๒ กิโลเมตร มีคูล้อมรอบ แนวปราการด้านหน้าตั้ง

บนทคอนซึ่งเป็นตระพักสูงราว ๓ เมตร ต่อจากนั้นก็แผ่นดินต่ำลงไปจนถึงท่าพระยาจักร์ ถ้าน้ำจะเข้เข้ามาพันเดิมคงเป็นแม่น้ำใหญ่ ที่ตั้งซึ่งสร้างปรากรรคงจะเป็นตลิ่ง ครั้นนานมากระแสน้ำเปลี่ยนไปเดินเสียดทางอื่น แม่น้ำเดิมกตคนเขินแคบเข้าเป็นลำคับจนเกิดแผ่นดินทราบขนมตลิ่งกตองทำถนนต่อออกไปจากเมืองจนถึงท่าเรือ เนื่องจากแม่น้ำคนเขินเกิดกนคารนาขในฤดูแล้ง จึงปรากฏว่ามีสระขนาดใหญ่ขุดขนไว้สองข้างถนน ยังมีซากสระอยู่จนทุกวันนี้

เมืองอุทองเป็นเมืองมีมาแต่ในสมัยทวารวดี และในสมัยนั้นคงเป็นเมืองใหญ่เมืองหนึ่ง มีตำนานตตคือไปมาถึงกันได้ในระหว่างเมืองใหญ่ ๆ เช่นเมืองนครปฐม พงคัก ราชบุรีและเพชรบุรีเป็นตน ถ้าน้ำเต็มยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้แต่ในปัจจุบันคนเขินเหลือเป็นแต่เพียงคลองบ้างและลำรางบ้าง ของโบราณที่พบที่เมืองนทงสองสมัยทวารวดีอย่างเตยวกนกับที่พบที่นครปฐมและเมื่อ ดร. เวลด์ ได้ไปสำรวจจครงหลังที่ลุดันได้พบเครื่องตั้งกโลกสมัยสุโขทัยหลายชิ้น ตามโคกในกตางเมืองมีก้อนหินและอิฐหักกากปูนปนอยู่กับดินแทบทงนนั้น แต่เนื่องจากเวลดานยังไม่ได้ขุดค้นโดยละเอียด จึงไม่สามารถจะทราบได้ว่าเป็นโบราณสถานสมัยใดบ้าง

เมื่อพระเจ้าอนรุททกษัตริย์เมืองพุกามกระทำพมாதเมือง
 ราชธานีนครปฐมและกวาดต้อนผู้คนไปเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๖๐๐
 นั้น เขาใจว่าเมืองอุทของคงจะถูกภัยสงครามในคราวนี้ด้วย และ
 คงจะร้างพร้อมกันกับเมืองนครปฐมคือเมื่อกองทัพไทยลงมาจากทาง
 ทิศเหนือ อาจจะเป็นพวกพระเจ้าศิริชัยเชียงแสนก็ได้มาตั้งเมือง
 สัทธิพรณภมฺมชนอกเรียกชื่อคนเป็นภาษาไทยว่า “เมืองอุทของ”
 จึงกลบเป็นเมืองชนอกในสมัยกรุงสุโขทัยซึ่งปรากฏชื่อในศิลา
 จารึกครั้งพระเจ้ารามคำแหงมหาราช

ต่อมาเนื่องจากแม่น้ำคนเขินมากเข้าทำให้เกิดอดคคหน้า และ
 เกิดโรคระบาดผู้คนล้มตายร่วงโรยไป พระเจ้าอุทของจึงได้ทิ้ง
 เมืองอพยพมาตั้งเมืองใหม่ที่เขาบ่ดเวียงเหล็ก เมืองอโยธยาแล้ว
 ต่อมาสร้างเป็นราชธานีใน พ.ศ. ๑๘๘๓ เมื่อพระเจ้าอุทของ
 ประกาศอิสรชนกไม่ปรากฏชื่อเมืองอุทของในจำนวนเมืองประ-
 เทศราช ๑๖ หัวเมือง จึงเข้าใจว่าเมืองอุทของคงจะร้างตั้งแต่
 พ.ศ. ๑๘๘๓ เป็นต้นมา

วัด

วัดจุฬามณี เมืองพิษณุโลก พระบรมไตรโลกนาถทรง
สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๗ ในเวลาเสด็จประทับอยู่ ณ เมืองพิษณุโลก

๑. พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ
๒. เทียบตามทางรถไฟ ของสมเด็จพระยาดำรง
ราชานุภาพ
๓. เรื่องพระชินราชทางโบราณคดี

วัดเจ็ดยอด เมืองเชียงใหม่ ในตำนานว่า พระยาติโลกราช
เจ้านครพมดเชียงใหม่ ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๘ พร้อมกับ
ตั้งมหาสถาน ได้เป็นที่ทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๘ เมื่อ
พ.ศ. ๒๐๒๐ ได้เป็นที่ถวายเพลิงและบรรจุอัฐิของพระเจ้าติโลก-
ราชด้วย พระเมืองแก้ว บุตรพระยอดเชียงราย นัดดาพระเจ้า
ติโลกราช ได้เชิญพระปฏิมากรแก่นจันทร์ จากเมืองพะเยา
มาไว้ในพระอุโบสถ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๘

หมายเหตุ ที่จริงวัดเจ็ดยอด ปรากฏเป็นแบบเดียวกับ
วัดมหาโพธิ์ที่ในเมืองพุกาม ซึ่งพระเจ้าติโลมินโถมหาราชองค์
หนึ่งของเมืองพุกามจำลองจากเจดีย์ที่เมืองพทศคยา มาสร้างจน
ได้ เพราะฉะนั้น พระเจดีย์เจ็ดยอดนี้ คงเป็นของเก่าซึ่งพระเจ้า

ดิโตนินโต ได้สร้างขึ้นไว้ระหว่าง พ.ศ. ๑๗๕๓-๑๗๗๓ เพราะว่าเป็น
 เชิงใหม่เวลานั้นเป็นประเทศราชของเมืองพุกามอยู่

๑. พงศาวดารโยนก

๒. ดำนาจโบราณสถานในเมืองเชียงใหม่และลำพูน

๓. พุทธเจดีย์สยาม

วัดเจ้าพระยาไทย พระนครศรีอยุธยา พระรามาศิขิต
 ที่ ๓ กรุงศรีอยุธยา ทรงสร้างถวายพระสังฆตังกาวงศ์ เมื่อ
 พ.ศ. ๑๘๐๐ สมเด็จพระนเรศวรทรงสร้างพระเจดีย์องค์ใหม่เมื่อ
 พ.ศ. ๒๓๓๕

๑. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา

๒. ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๓ เรื่องกรุงเก่า

๓. เที้ยวตามทางรถไฟ ของสมเด็จพระยาดำรง-
 ราชานุภาพ

วัดชุมพลนิกายาราม พระนครศรีอยุธยา พระเจ้าปรา-
 ธาตทอง (พ.ศ. ๒๓๗๓-๒๓๘๘) ทรงสร้าง

๑. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา

๒. เที้ยวตามทางรถไฟ ของสมเด็จพระยาดำรง-
 ราชานุภาพ

วัดไชยวัฒนาราม พระนครศรีอยุธยา พระเจ้าปราสาททองทรงสร้าง เป็นอนุสาวรีย์ทศประเทศเขมรกลบคนมาเป็นของไทยได้ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๓

๑. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
๒. ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๓ เรื่องกรุงเก่า
๓. เทียวตามทางรถไฟ ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

วัดบรมพุทธาราม พระนครศรีอยุธยา พระเพทราชาทรงสร้าง เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๒

๑. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
๒. ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๓ เรื่องกรุงเก่า

วัดพระยาแมน พระนครศรีอยุธยา พระเพทราชาทรงปฏิสังขรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๕

๑. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
๒. ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๓ เรื่องกรุงเก่า

วัดพระราม พระนครศรีอยุธยา พระรามేశ्वร ทรงเริ่มสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๒ ครองทศกษัตริย์พระรามาธิบดีที่ ๑ ดำรงอยู่ พระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างต่อมาจนสำเร็จ

๑. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
๒. ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๓ เรื่องกรุงเก่า
๓. เที้ยวตามทางรถไฟ ของสมเด็จพระยาดำรง-
ราชานภาพ

วัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครศรีอยุธยา พระรามา-
ธิบดีที่ ๒ ทรงสร้างบรรจุอัฐิพระชนก (คือพระบรมไตรโลกนาถ)
และพระเชษฐาธิราช (คือพระบรมราชาธิราชที่ ๓) เมื่อ พ.ศ.
๒๐๓๔ ทรงหล่อพระพุทธรูปศรีสรรเพชญ์ สูง ๑๖ เมตร ไว้ใน
วิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๐๔๓

๑. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
๒. ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๓ เรื่องกรุงเก่า
๓. เที้ยวตามทางรถไฟ ของสมเด็จพระยาดำรง-
ราชานภาพ

วัดพุทไธสวรรย์ พระนครศรีอยุธยา สมเด็จพระรามา
ธิบดีที่ ๓ กรุงศรีอยุธยา หรือพระเจ้าอู่ทองทรงสร้าง เมื่อ
พ.ศ. ๑๘๘๖

๑. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
๒. ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๓ เรื่องกรุงเก่า

๓. เที้ยวตามทางรถไฟ ของสมเด็จพระยาดำรง-
ราชานภาพ

วัดกุเฆาทอง พระนครศรีอยุธยา พระราเมศวรทรงสร้าง
ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๓๑-๑๘๓๘ แล้วพระเจ้าบรมวงศ์เธอทรงแปลงเป็น
พระเจดีย์พม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๒ ต่อมาองค์พระเจดีย์หักพังลง
พระเจ้าบรมโกศ (พ.ศ. ๒๒๗๕-๒๓๐๓) ทรงสร้างใหม่ซึ่งปรากฏ
อยู่จนทุกวันนี้

๑. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
๒. ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๓ เรื่องกรุงเก่า
๓. เที้ยวตามทางรถไฟ ของสมเด็จพระยาดำรง-
ราชานภาพ

วัดโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร พระเจ้าเสือทรงสร้าง
เป็นอนุสาวรีย์ที่ประดิษฐานของพระองค์ เมื่อ พ.ศ. ๒๒๕๖

๑. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
- วัดมหาธาตุ พระนครศรีอยุธยา พระบรมราชาธิราชที่ ๓
ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๘๑๗

๓. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
๒. ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๓ เรื่องกรุงเก่า

วัดมเหยงคณ์ พระนครศรีอยุธยา พระบรมราชาธิราช
ที่ ๒ (พ.ศ. ๑๙๖๗-๑๙๙๑) ทรงสร้าง

๑. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
๒. ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๓ เรื่องกรุงเก่า

วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา พระบรมราชาธิราช
ที่ ๒ ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๗ ตรงทศกัณฐ์เพลิงเจ้าชายพระยา
และเจ้ายพระยา พระเชษฐา ซึ่งได้ทรงทำยุทธหัตถีกับ ต้นพระ
ชนมทง ๒ องค์

๑. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
๒. ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๓ เรื่องกรุงเก่า

วัดวรเชษฐาราม พระนครศรีอยุธยา สมเด็จพระเอกาทศ
ทศรฐ์ทรงสร้างอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระนเรศวรมหา
ราช เมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๘

๑. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
 ๒. ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๓ เรื่องกรุงเก่า
-

นายเสถิม พันธภักดี ผู้พิมพ์และโฆษณา
เลขที่ ๒๐ โทร. ๒๐๗๑๕ พ.ศ. ๒๕๐๓

๖